

JUAN JOSE IRAZUSTA

NORK BERE BIDEA - III

NORK BERE BIDEA

(III)

AUSPOA LIBURUTEGIA

(145)

Auspoa Liburutegia
(EDITORIAL AUSPOA)

Plaza Santa María, 2 — Tolosa, Gipuzkoa
Teléfono (943) 67 12 82

JUAN JOSE IRAZUSTA

NORK BERE BIDEA

III

AUSPOA LIBURUTEGIA
1980

Oarra: Nobela au Argentina'n gertatzen da: Tierra del Fuego'n, Buenos Aires'en eta, zatirik aundiena, Patagonia'n, ango gautxoen oituraketa azalduaz. Azalaren apaingarri dan *grabado* ori orregatik aukeratu degu. *La Ilustración Española y Americana* aldizkarian agertu zan, 1878.IX.15'eko zenbakian. Goi eta bean onela dio: «*Tipos de la América del Sur. París, Familia de «gauchos» establecida actualmente en el jardín de aclimatación*». Jardin ori zer dan, beste orri batean adierazten da: «*Así como durante el año último se han presentado en el Jardín de Aclimatación de París, instalándose en él temporalmente, con permiso del Gobierno y del Municipio, pequeñas tribus de iroqueses, de esquimales y de pieles rojas, hoy se halla en el mismo sitio una numerosa familia de gauchos...*».

© Auspoa Liburutegia (Tolosa - Gipuzkoa)

Inprimatzaille: Itxaropena, S. A. - Errikobarra kalea, 2 - Zarautz

ISBN 84-7158-084-5 Obra completa

Depósito Legal: S. S. 352/80

ISBN 84-7158-087-X Tomo III

Depósito Legal: S. S. 349/80

Agosto - 1980

ARKIBIDEA

Igandea	9
Urtebetetzea eta milikoak	17
Azken eguna eta agurra	27
Martiñek On Ramoni	37
<i>La yerra</i>	45
Eziketa	49
Aurora	53
Martiñen kezkak	61
Elenaren erabakia	69
Nemesioren ibillaldia	75
Aldaketak	85
Zakurren oiua	95
Galduaren billa	105
<i>Cerro Refugio</i>	117
Iges	129
Eztaietan	147

IGANDEA

Udaberriko arratsaldeak luzeak izan arren, berandu xamar egin zaiote eta orain emakumeak afaria presaka ipiñi bear. Nemesiok, berriez, Alejandro eta Tomasentzat afaria presatu du: zikiroaren kostillak eta paleta erreta dauzka.

Afal ondoan, Elena eta Aurora gautxoengana joan dira, jardunalditxo bat egitera.

Elenak gautxoeri, joan baño len indioen fletxa batzuk billatu nai lituzkela aipatu diote. Gautxoak, lenago billatutako batzuk erakutsi eta berari eman dizkiote. Baita Elenak bere esker ona daneri agertu ere.

Tomas mintzatzen da:

— Elena, bigar igandea da eta danok fletxak billatzera joango gera. Guk badakigu nun izaten diran.

Alejandro eta Nemesiok ere joango dirala diote.

— Orain zuek, zein joan nai duzuten erabaki. Guk zaldiak goiz xamar ekarriko ditugu, lenbailen ateratzea komeni da eta.

Igande-goizean goiz, Tomasek zaldiak ekarri ditu, eta, joale-soñua sumatu duenean, Josetxo salto batean jeiki eta erdi jantzirik an dijoa gautxoengana. Tomasi galdetzen dio:

— Nik zein zaldi eraman bear dut?

— Zuk, *petizo tobiano* ori.

— Ez. Emendik aurrera nik zaldi aundia bear dut. Ori Alixik eramango du.

Tomasek:

— Zein eta zein dijoaz, ba?

— Aitatxo, Elena, Aurora, Alixi eta ni.

— Eta zuk zein zaldi eraman bear duzu, ba, Josetxo?

— Ez dakit ba.

— Auxe, beltz au, ez aundia eta ez txikia, zuretzako modukoa da, Josetxo. Danok prest zeratenean, deitu, zaldiak lotzeko.

Danak prestatu diranean, bakoitzak bere zaldia artu eta an dijoaz zuzenean, garai batean indioak fletxak egiten zituzten tokira.

Oraindik ere ezagunak dira toki oiek. Mota askotako arriak daude; inguruan iñun ere ikusten ez diran arriak, bearbada oso urrutitik ekarriak. Buru-auste aundiak dituzte jeologo eta gizon jakintsuak, orren poliki egindako fletxa oiek nola egiten ote zituzten. Badirudi, arrian ere, zurean bezin aixa lana egiten zutela. Fletxa aundiak ez ainbesteraño; bañan ttiki oiek zer pentsatua ematen dute. Oraingo indioak

ere ez dakite nola egiten zituzten. Jaungoikoak bakarrik jakingo du.

Gautxoak eta beste guztiak or dabiltz ikusmiran, denbora bateko indioen lan-toki ortan barrena, arri-puxkak arrotu eta ondo ikusiaz. Tarteka, autsitako batzuk arrapatzen dituzte, bañan osoak ere bai. Boleadorak, arrizko bola batzuk ere billatu dituzte. Danetara, mordoxka bildu dute eta Elena pozez dago. Ondoren, etxe aldera bazkaltzera abiatu dira.

Igande-arratsaldea da eta danak etxe aldean daude. Andres, bazkalondoko lo-alditxoa egitera joan da. Lutxi eta Kaxilda, sukaldeko lanak egin ondoren, Elena eta Aurora dauden tokira bildu dira. Oek, errebista batzuk irakurtzen ari dira. Oetatik eta periodikoetatik jakiten dituzte munduko gertakizunak.

Elena, exerita aspertu eta altxa egin da. Baratze aldera begiratu du, kortinak pixka bat baztertuta, eta zer ikusiko? Daneri deitu diote:

— Etorri zaitezte.

Danak kirikaka asi dira eta or ikusten dute Josetxo Alixiri loreak ematen. Alixi exerita dago eta loreeri usai egiten diote.

Elenak algara egiten du, lendabiziko maite-min edo elkarrenganako ondo-naia ikusten duelako.

Kaxildari ez dio batere onik egin ori ikus-teak eta onela dio:

— Mukizu ori, dagoeneko neskari loreak ematen!

Aurorak:

— Ori detalle ona da, Kaxilda. Maitekorra dala esan nai du orrek.

Kaxildak:

— Ez dauka aitaren antzik! Nik beiñepein ez dut sekula berak emandako lorerik artu. Loreen tokian, purrusteko ederrak bai iñoiz.

Onela ari diralarik, Josetxo konturatu da kortinak mugitzen dirala eta emakumeak ikusmiran daudela. Lotsatu egin da eta Alixiri zer-bait esan eta alde egin dute.

Lutxiri etzaio batere gaizki iduritu, bere alabak Josetxok emandako loreak artzea. Bera ere bakardadean jaio eta bakardadean azita dago. Ondo daki gauza oen berri eta onela mintzatzen da:

— Etzaitzela gauza orrekin arritu. Biak bakarrik daude. Beste lagunik ez daukate. Gañera, kozkortu edo aunditu ere egin dira. Emendik aurrera, noiznai ikusi genezazke orrelakoak.

»Nik, gaztea nintzalarik, ez neukan iñor ere nere kidekorik, eta aitak zeukan morroi batekin txoratu egin nintzan. Berak nai izan balu, nai zuen tokira eramango ninduen. Bañan mutil jatorra zan eta etzuen beiñere orrelakorik pentsatu. Pobre izatea beste aitzakirik etzeukan gizajo arek. Morroietan gazteena zan eta *el pibe* deitzen zioten besteak.

»Beiak berak jeitzen zituen eta sukaldera esnea ekarri, egurra txikitu eta abar. Noiznai berarekin aruntz eta onuntz ibiltzen nintzan eta uste gabeen maite-miña sortu zitzaidan. Berari ere alaberean nerekin. Elkar oso maite ge-

nuen eta bearbada pixka bat nabarmendu egin giñan. Aita konturatu zan beintzat eta onela esan zidan:

»—Lutxi, mutil orrekin ondo konpontzen zerala dirudi. Bañan ori ez da zuretzako modukoa. Zuretzat mutil egokia eta diruduna, Kilik-Aike'ko Enrike litzake.

»Onen aita eta nere aita lagunak ziran, eta seguru asko bien artean prestatutako ezkontza zan gurea.

»Nik ainbeste maite nuen gazte ori, aitagun egun batetik bestera bialdu egin zuen. Oraindik gogoan daukat nola etorri zan azken agurra egitera. Esan zidan:

»—Zure aitagun emendik bialdu egin nau. Ez dakit nora joango naizen eta nun biziko naizen. Bañan beti gogoan izango zaitut eta egunik zorionsuenak opa dizkizut.

»Etzait aaztutzen nola alde egin zuen. Bera zaldi baten gañean eta beste zaldia, *carguero*, bere puskakin. Mendi artean gorde arteraño leiotik begira egon nintzan, eta gero... negar eta negar egin nuen.

»Egun gutxi barru, Enrike bere aitarekin etorri zan. Bi aitagun izketan ari ziran bitartean, Enrike neregana urbildu zan eta poliki-poliki, andik eta emendik, ni maite ninduela esaten asi zitzaidan.

»Nik, zertara etorriak ziran jakiñaren gañean egonagatik, entzuteko gogorik ere ez neukan. Nik lengoa nuen buruan. Nik banekien

Enrikek maite ez ninduela; aitak bidea idekita zetorrela.

»Itz batean: maitasunik gabeko ezkontza, gaizki asi eta gaizki bukatu. Ori gertatu zitzaidan neri eta beste askori ere gertatzen zaio. Emakumeak ez al dugu, ba, eskubiderik, geok nai dugun ura maitatzeko? Eta ez gurasoak, beurei komeni zaiotelako, bat aurreko aldean ipiñi eta gogorrean bezela artu-arazi.

»Gu, batere maitasunik gabe ezkondu giñan, eta ala-modukoak izan ziran ondorioak. Lendabiziko urtean or nunbait ibilli zan. Erri aldera maiz xamar aldegiten zuen, bañan gaue-rako etxeratzen zan. Gero, bi edo iru egun egiten zituen etorri gabe. Errian daukadan lagun batek nun ibiltzen zan esaten zidan: ezkongaietan zituen lagunekin eta toki zikiñetan. Aitari esan nion eta etzuen iñondik ere gu biok aserratzerik nai:

»—Zureganatzen saia zaite, Lutxi. Artu ezazu ondo, ea bide zuzenera ekartzen duzun.

»Dana alferrik, eta uzteko erabakia artu nuen. Enrikek, bertan gelditzeko alegiñak egin zituen, bañan aurrean bialdu nuen.

»Ni, Alixi besoetakoa nuelarik, bizi-alargun gelditu nintzan. Orain Alixi aunditzen ari da eta baliteke Josetxo eta bien artean maitasuna izatea. Nik ez diot galeraziko. Nik, gerorako bear duen lagun ura berak berexi dezala utziko diot.

Elena mintzatzen da:

— Arrazoi aundia duzu, Lutxi. Bien arteko lendabiziko maitasunaren piztuera orain izan liteke. Gu, gauza oien berri aspaldi dakigunak ere, orrelako bat ikustean zar-berritu egiten gera eta lendabiziko maite-miñak gogoratzen zaizkigu: garbiak, benetakoak, mantxarik gabeak. Malizirik gabeko maitasun orrek, elkarrenganako ondo-nai orrek, personaren bizi guztian iraun bear luke. Bañan askotan, maitasun garbi ori, urteak aurrera dijoazenean, lañopean gelditzen da. Illundu egiten da. Berekoikeri aldera jotzen du. Zorionekoak lendabiziko maitasun garbian bizi diranak.

URTEBETETZEA ETA MILIKOAK

Elena egun bat edo beste geiago gelditu da San Jose'n, Tomasen urtebetezea da eta. Emen, gautxoan artean, orrelako egunak jai egitea oitura daukate.

Arkume eder bat *al asador* erreko dute. Au, burni zorrotz eta zabal bat da. Bizkarretik sartu eta gero lurrean tente ipiñi. Eta ondoren, ez-arian, ez-arian, erre. Erretzen danean, botellan daukaten *salmuera*, au da, baratzuria ugari piper gorri eta gatzarekin ondo nastuta, bota. Arkumea, jan errexka eta gozoa gelditzen da orrela.

Gaur betetzen ditu urteak Tomasek. Jorje ere etorri da, danak elkarrekin egun ori igarotzeko. Gautxoak jeiki eta tiro batzuk egin dituzte errebolberakin. Nagusia, etxeko andre eta beste guztiak esnatu ere bai. Lendabizi Jo setxo joan da eta onela dio:

- Urte askotarako, Tomas.
- Eskerrik asko, *gauchito*.

Danak *mate* artzen ari dira. Josetxori ere gustatzen zaio eta bertan gelditu da.

Gaur Kaxildak lan gutxiago izango du. Arkumea gautxoak berak erreko baitute. Ortan oso iaioak dira. Egun aukerakoa daukate eta sua rantxoaren girizian egin dute. Arkume ori zabal-zabal ipiñi dute, eta alki bat ekarri ere bai ondoan exertzeko. Toki batzutan geiegi erre ez dedin batek bertan egon bear baitu. Makilla batekin brasa alde batera eta bestera ibilli bear, gordiña nun dagoen an lagunduz.

Etorri dira danak, Andres eta gañontzeko guztiak. Lendabizi, urte luzeetako osasuna opa diote. Tomasek eskerrak ematen dizkiote.

Arkumea ia prest dago. Martin eta Kaxilda, bear diran edari eta gauzak ekartzen ari dira. Bazkaltzen asi eta gautxoak arkume-puskak eba-ki eta emakumeeri ematen dizkiote.

— *Está macanudo* —esaten du Andresek.

— Bai, ona dago —diote besteak.

Jan ondoren, kafe, kopa eta puro bana eman diote Andresek, eta bera eguneroko siesta egi-tera joan da.

Beste guztiak bertan gelditu dira, berriketan eta umore onean. Elena eta Aurora, gautxoen pamiliko argazki edo erretratoak ikusten ari dira. *Fonógrafo* bat ere badaukate eta disko guztiak ikusi dituzte. Oien artean, aspal-diko tango zar bat berexi dute: *Sentimiento gaucho*. Oso letra eta musika polita ditu eta dantzan ekin diote.

Elenak, lendabiziko dantza-laguna Tomas izan du. Nola dantzatzen dan danak arrituta daude. Gero, beste gautxoekin dantzatu da. Gañontzeko guztiak ere beren saioa egin dute. Alixik eta Josetxok ere gaur izan dute lenda-biziko ekiñaldia.

Jorje bere espuela aundiekin or dabil, eta Elenari eldu dio dantzatzeko. Onek esaten dio:

— Kendu itzazu espuela oiek, oñak zulatuko dizkidazu eta.

— Ez, ez dizkizut zulatuko. Gañera, laixter *cueca* bat dantzatu bear dugu, eta ori espuelakin dantzatzen da.

Emen espuelai *las lloronas* deitzen diote, eta danetan errueda aundienekin ibiltzen dituztenak txilenoak dira. Ortarako, botak ere takoi altoekin jazten dituzte, espuela-erruedak arrastaka ez ibiltzearren.

Orain Alejandro gitarra preparatzen ari da. Jorjeri Chile'ko bi kanta eskeñi nai dizkio: *Al pasar el arroyo* eta *Corazones partidos*. Alejandrok:

— ¡*Cueca chilena!*

Jorjek:

— ¡*Hala pues, ñor!*

Eta Alejandrok ekiten dio:

*Al pasar el arroyo
de Santa Clara,
se me cayó el anillo
dentro del agua.
Ia, ai, ai...*

*Por sacar mi anillo
saqué un tesoro:
una Virgen de plata,
un Cristo de oro.
Ia, ai, ai...*

*A la cárcel me llevan
por el tesoro,
por la Virgen de plata
y el Cristo de oro.
Ia, ai, ai...*

Eta gero:

*Corazones partidos
yo no los quiero;
yo cuando doy el mío
lo doy entero.
Ia, ai, ai...*

Illunabarra da. Danak egun atsegin bat igarero dute. Lutxi, Kaxilda, Alixi eta Josetxo etxera joan dira. Gautxoak, Martin, Elena eta Aurora gelditu dira.

Alako batean, zakurrak zaunkaka asi dira, eta or ikusten dituzte bi gizaseme, beuretara datozela. Elkarri diote:

— Zein ote dira oiek?

Eta poliziak edo *milicos* dirala ikusi dute.

— Jetxi zaitzte —esaten diote Tomasek.

Jetxi dira eta gaua bertan igarotzeko bai-mena eskatu dute. Baietz esan diote Tomasek; zaldiak askatu eta *potrero* batean ipiñiko dituz-

tela. Baita ala egin ere. Danak arrituta daude, miliko oiek garai ortan zer ote dabiltzan.

Zaldiak utzi ondoren, etorri eta mate eskeñi diote. Milikoak alde guztietara begiratzen dute. Bazter danetan bazkari on baten arrastoak ikusten baitituzte. Gañera, an dira Elena eta Aurora, bi neska egoki eta apañak, eta oeri ere asko begiratzen diote.

Alejandrok:

— Gaur onen urtebetezea da.

Milikoak:

— Urte askotarako izan dedilla.

— Eskerrik asko.

Milikoak mintzatzen dira:

— Egun oetan etorri al da iñor onera?

— Ez, aspaldian ez da iñor etorri.

Martiñek:

— Zerbait gertatu al da?

— Bai. *El Chalia*'n, puestero bat illa arkitu dute. Iñork ez du ezer ikusi. Bañan, esaten dutenez, puesto ortan Ushuaia'tik bialitako bat zegoen, urte batzuk an egin ondoren askatu berria. Badakigu Santa Cruz'en itxasontzitik jetxi zala, eta gautxo zar batek zaldi bat eman eta *recado* puska zar batzugin antolatu ziola; gero, ortik alde egin eta beste puesto batera joan zala, eta egun-mordoxka batean bertan egon zala. Orain puesteroa norbaitek il du eta presondegian egondako ori alde egiña da. Diotenez, alde ontara artu du. Gautxo zar orri esker artu ditugun datoak, oek dira: gizaseme azkarra, beltzerana, urteak gutxi gora-bera ogei

ta amabosten bat; zaldi *rojillo* bat darama, eta izena Pacheco.

Au entzundakoan, besteak ere bai, bañan geien bat Martin, arrituta geratu dira eta elkarri begiratu diote. Milikoak, zeozer ote dakitene edo ikusia duten antzeman diote eta batek onela dio:

— Arritu egin zeratela dirudi.

Jorjek:

— Arritu baño geiago, izutu. Ni ere puesto batean bakarrik egoten bainaiz, eta orrelako baten beldurra daukat.

Milikoak:

— Ea, ba, arrapatu eta lenago egondako tokira bialtzen dugun, emen bakean bizi zaitezten.

Martiñek ezin egona dauka eta Elena eta Aurorari esaten diote:

— Goazen gu etxera.

— Bai; joan egin bear dugu.

Eta, gau onak eman ondoren, abiatu dira. Milikoak gautxoekin batean lo egingo dute.

Jorjek ere ezin egona dauka. Andresekin itzegin nai luke. Milikoak arrapatu nai duten gizon ori puestoan baitago.

Danak *a la casa grande* joan dira. Emen onela deitzen diote nagusiaren etxeari. Martiñek Andresi zer gertatzen dan esan dio, eta Pacheco jakiñaren gañean jarri nai lukela, milikoak joan baño len andik iges egin dezan.

Andresek:

— Eriotz bat egin badu, arrapatu dezate-
la eta len egon dan tokira bialdu. Orrelako bat,
inguruan baño, urrutian obe da. Jorje ere, ba-
kardade artan gisa ortako lagun baten ondoan,
arriskuan dago. Ez dakigu gañera, oraingoz an-
go puska guztiak artu eta alde egiña bada ere.
Eta zuk, Martin, Pacheco zure laguna zala dio-
zu. Nun ezagutu zenuen, ba?

— Buenos Aires'en.

— Nola diote, ba, Ushuaia'ko presondegi-
tik datorrela?

— Bai, bañan guk elkar ezagutu genuela
urte-mordoxka da. Lenago mutil ona zan. Se-
guru asko, gero gaiztotuko zan.

Kaxilda eta Elena bakarrik dira Martin pre-
sondegian egona dala dakitenak, bañan sekre-
to au ez diote sekulan iñori esan.

Andresek Martin eta Jorjeri esaten diote:

— Bigar goizean, miliko oiek zein aldetara
jotzen duten ikusi ezazute. Gero autoa artu
eta puestora joan zaitetzte, eta gizon ori jaki-
ñaren gañean jarri ezazute, nai duena egin de-
zan.

Urrengo goizean, Nemesiok zaldiak ekarri
ditu. Milikoak, eskerrak eman ondoren, atera
dira. Jorje, zein aldetara jotzen duten erne
dago, eta San Julian aldera dijoaz. Ondo dago;
berak Los Andes aldera joan bear baitute.

Martin eta Jorje autoan atera eta an dijoaz
puestora. Urrutira, bi gizaseme zaldiz ikusten
dituzte.

— Zein ote dira oiek? —elkarri diote. Eta gero eta urbillago eta aiek ere bi miliko dirala konturatzen dira.

Biak bidearen alde banatan ipiñi dira eta Martiñek gelditu bearra dauka. Egun onak elkarri eman eta milikoak galdetzen dute:

— Nora zoazte?

— Gu, puestora.

— Nundik zatozte?

— *Estancia San Jose*'tik.

— Ez al duzute ikusi, inguru ontan, giza-
seme bat zaldi *rojillo* batekin?

— Ez, ez dugu ikusi. Gañera, jakiñaren gañean gaude. Bart gaua zuen lagunak gurekin igaro dute, eta dana esan digute.

— Ondo dago. Zein aldetara atera dira?

— San Julian aldera.

— Eskerrik asko eta beste bat arte.

— Agur.

Martin eta Jorje beldurtu dira, milikoak alde artara dijoaz eta usterik gutxienean puestoan azaldu litezke eta. Bañan puestora iritxi eta an ez dago iñor. Zakurrak bakarrik daude. Jorje ikusitakoan, danak saltoka datoz, beren nagusiari ongi-etorria egitera.

Pacheco nun ote da? Arrituta daude. Jorjek bere gela giltzatuta utzi zuen eta alaberean dago. Pacheco'ren *recado* edo zaldiaren *montura* falta dala. Zoko guztiak begiratu dituzte eta puska danak an daude beren tokian. Martiñek:

— Zer gertatu da emen?

— Nik ez dakit zer gertatu dan, bañan arrituta nago. Egun bakarra egin dut estanzian, eta juxtu-juxtu orduan berak alde egin.

— Orain berriz ere estanziara joan bearko dugu.

— Bai; nere zaldia eta puskak ekarri bear ditut.

— Goazemazu.

Biak San Jose aldera atera dira. Patxaran eta berriketan dijoaz, Pacheco'ri zer gertatu ote zaion ezin asmatu. Alako batean, auto bat datorrela ikusten dute, eta beren artean esan ere bai:

— Zein ote dira?

Elkarrengana urbildu diranean, geratu eta, elkarri esku eman ondoren, elkar-izketan asi dira. Autoan datorren ori, Martin eta Jorjeren ezagun bat da eta onela mintzatzen da:

— Bidean nentorrelarik, bi miliko gizon bat erdian daramatela ikusi ditut.

— Bai? —diote biak batean.

— Bai.

— Nolako zaldia zeukan gizon orrek?

— *Rojillo* bat.

Martiñek:

— Zein aldetara zijoazen?

— Laguna Grande aldera. Seguru aski, ango milikoak ziran.

Martiñi etzaio komeni, gizon orrekin eza-guerak zituela esatea, eta, berriketa-aldi bat egin ondoren, San Jose aldera abiatu dira. Es-

tanziara iritxi eta, zerbait jakin naiean, danak atera dira.

Andresi ere, gizon ori milikoak eraman dutela eta Laguna Grande'n egongo dala esan diote. Andresek:

— Nik Santa Cruz'era joan bearra daukat. Laguna Grande'n gelditu eta gertaera guztiak milikoengandik jakingo ditut. Eta zuk, Martin, gizon ori ezagutzen zenuela ez esan iñori.

AZKEN EGUNA ETA AGURRA

Andresek errira jetxi bearra dauka. Denbora berean, Elenak berarekin joan nai luke. Emengo egonaldia bukatu baitzaio. Orain bere aizparengana joan bear du, Bahía Blanca'ra.

Martin, Pacheco'rekin zer gertatu zan jakin arte, ez dago bere onetan.

Elena bigar dijoa Patagonia'tik. Gaur, bere azken egunerako, beste *asado* bat egin bear dute gautxoak.

Elena bere puskak antolatzen ari da; daramazkien fletxa, *boleadora*, *quillango* eta gautxoak eman dizkioten pizti-larru danak ondo lotuta ipintzen. Aurorak laguntzen dio.

Lutxik, urrengo urtean ere egun batzuk beurekin igarotzera etortzeko esaten dio. Baietz erantzun du; etorriko dala. Josetxok ere galdetzen dio:

- Joan egin bear al duzu, Elena?
- Bai; joan egin bear dut.
- Gelditu zaite gurekin.

— Emen zer egin bear dut nik, Josetxo?

— Amari eta beste emakumeeri illeak orraztu eta apaindu. Neri ere oso ederki jartzen dizkidazu ille arro oek, berdin-berdin moztuta.

— Bai, bañan nik an daukat nere bizimodua. Emen neretzat lan gutxi dago.

— Lan gutxi dagoela? Beste estanzietako emakumeak ere etorriko lirake apainketa oiek egitera. Eta, gañera, india-mordo bat ere or dago, sekulan apaindu gabeak.

— Uste al duzu, Josetxo, ni indiak apaintzen asiko naizela?

— Zergatik ez ba?

— Oiek botatzen duten usaiarekin!

— Bota colonia *barra-barra*. Kenduko dizkiezu, bai, usaiak.

Gautxoen artean ere, Elenaren alde egite orrek utsune aundia utziko du. Baita beste guztien artean ere. Danentzat itz xamur eta maitekorrak baitzeuzkan. Asko ikusia eta asko ikasia, ondo zekien bakoitzari nola itzegin bear zitzaien.

Gaur azken eguna da. Zaldiz bueltatxo bat egitera, Elena, Aurora, Alixi eta Josetxo atera dira. Elenak onela dio:

— Zenbat aldiz gogoratuko ote naiz ni ibillaldi osasungarri oetaz, an Bahía Blanca'n etxe-zulotik atera gabe gelditzen naizenean?

Aurorak:

— Bai, gogoratuko zera. Bañan bizimodu au ere da gustagarria. Egun batzuk igarotzeko bai. Bañan eguna joan eta eguna etorri eta ur-

te guztian emen, aspertu egiten da. Neroni, Alixi eta Josetxoren ikasketak bukatzeko desiatzen nago.

Elenak, malizi pixka batekin:

— Emendik aurrera, ez al dira oek biak, maixtrarik gabe ere, ondo konponduko?

Aurorak irripar egin dio. Elenak:

— Etxe aldera abiatu bearko dugu, Jose-txo.

— Bai, goazemazute.

Badijoaz etxe aldera. Josetxok, berak daraman zaldia burua tente eta arin ibiltzen diran oietakoa baita, onela dio:

— Zaldi oek, pauso motzean aspertuta dijoaz eta besoak luzatzeko gogoia daukate.

Eta irrintzi bat egin eta galopean atera du, bestiak atzetik dituela, eta etxera iritxi dira. Nemesiok artu ditu zaldiak, askatzeko. Elenak esaten dio:

— Zu ez al zera Río Colorado'ra familia ikustera joaten?

— Bai; urtean bein edo orrela joaten naiz.

— Urrena joaten zeranean, Bahía Blanca'n gelditu eta bixita bat egin zaidazu. Bide galtzerik ez daukazu, bertatik pasa bear duzu eta.

— Joango naiz, ba.

Alejandro, arkumea erretzen ari da. Sua motel xamarra dago. Tomasek, etorri eta esaten dio:

— *Vamos a ver, viejo, si arreas ese fuego, porque parece fuego de matreros.*

Au esateko oitura aundia dago gautxoen artean, su aul xamarra ikusten dutenean. Matri-roak su ttikiak egiten omen dituzte, kea zabaldu ez dedin eta ezkutatuta nun dauden salatu ez dezan.

Eta *viejo*, berriz, emen edozeñi esaten zaio eta ez da gaizki artzekoa, itz maitekor bat baik. Ezkonberriak ere elkarri esaten diote:

— *Che, viejo.*

— *Che, vieja.*

Eta, zarrak diranentzat ere, daneri berdin deitzea pozgarri.

Asado ori aurreratua dago. Emakumeak, bear diran gauzak ekartzen asi dira. Gautxoak labanak, *chaira* deitzen dioten lima apropos batekin zorrotu dituzte. Oraintxe jan besterik ez dago. Danak etorri dira. Lenagokoan bezela, ebaki eta emakumeeri puskak ematen dizkiote. Gizasemeak, bakoitzak berea ebakitzen du.

Oien artean, Josetxo ere bere kontura ebakitzen asia da. Bañan ezurren *coyuntura* edo juntak nun dira oraindik ez daki eta ezin ebakirik ari da, ezurrak arrapatzen baititu. Alejandrok esaten dio:

— *No andes cortando campo, gauchito.*

Esaera au gautxoen artean askotan entzuten da. Bideak galduta dabillega esan nai du; ezurren juntak nundik nora diran ez dakiela. Orregatik, gautxoak marka bat bezela daukate aragia zeñek obeto ebaki, juntak ondo billatuaz eta ez labana zerrotearen antzera ezurretan ibilliaz.

Danak ondo gelditu dira. Orain, Elenaren azken eguneko dantzaldia. Lendabizi, Alejandrok gitarrarekin *vidalita* batzuk abestu ditu:

*En un pingo pangaré,
con un freno coscojero,
buena ropa y buen apero,
en dirección a Piqué
va el paisano Juan José
orillando una cañada,
con camisa bien planchada
y un clavel rojo retinto,
puñal de plata en el cinto...*

Gero, berriz, fonografoan *tango* eta *vals* batzuk jo eta dantzatu dituzte. Elenaren azken eguna ondo amaitu da.

Besteak joan eta Elena eta Aurora gautxoekin izketan gelditu dira. Gaur beñepein etzaioite milikorik etorri eta lasai itzegin dute. Bañan orduak aurrera doaz eta Elena eta Aurora etxeratu dira.

Andresek, goiz jeiki eta daneri deitu diote. Lutxi eta Aurora, Elenarekin errira dijoaz. Eurria ari du eta egualdi beltza dago. Etxe-zokoan egoteko modukoa.

Gautxoak ere jeiki dira. Nemesiok, eurria ari duela esaten diote besteei. Eta Alejandrok, gautxoen esaera zar au esaten du:

— *Mientras haya carne y cueva, déjale que llueva.*

Eta ordubete edo geiago egongo dira lasai, mate artuaz eta kontu kontari.

Elena, azken agurra ematera joan zaiote. Jorjeri, ezkontzen danean bien argazkia berari ere bialtzeko esan dio. Beste gautxoeri ere, pizti-larru polit oiengatik eskerrak eman dizkio-te. Baita ere berarekin leialak eta jatorrak izan diralako:

— Guztiongatik milla esker.

Tomasek:

— Elena, ez al dizu penik ematen, gu emen utzi eta alde egiteak?

— Bai, pena ematen dit. Elkarrekin egin ditugun egun oek, beti gogoan izango ditut. Noiz-beinka eskutitz bat ere bialiko dizutet. Nolako mutil jatorrak eta pizkorrak zeraten ere, nere laguneri esango diotet. Esku batekin zaldi biurrieri lepotik eldu eta salto batean gañean zeratela. Sasoia eta osasuna gañezka daukazutela. Nere laguneri bati aurki egingo zaio zuek ezagutzeko zaletasuna. Emakumeak ere mutil pizkor eta osasuntsuak nai dituzte; ez auleriak eta pipiak jotakoak. Nik emen ateratako erretratoak daramazkit eta erakutsiko dizkio-tet. Eta, batenbatek «Mutil au gustatzen zait» esaten baldin badit, nik elkar ezagutzeko bidean ipiñiko zaituztet. Bañan kondizio batekin: an bizitzeko; ez bakardade ontan. Au toki atsegiña da illabete bat edo geixego egiteko; bañan ez beti emen izateko.

Jardunaldia luzatu egin da eta Elenak gautxoeri esaten diote:

— Joan egin bear dut, onezkero Andres gertu dago eta.

Banan-banan daneri musu eman diote eta urrengo urtera arte.

Erri aldera abiatu dira. Elena, pañuelo zuri batekin, gorde arteraño agurka dijoa.

Kaxildak lasaitasun pixka bat artuko zuen, bañan beste danen artean Elenak utsune aundia utzi du. Berak orrazten eta apaintzen zituen emakumeak, eta orain beren artean antolatu bear. Gautxoak ere ez dute dantzatzeko lagunik izango. Aurora or gelditu da, bañan bakarririk ez da gautxo artera dantzatzera joango.

Elenari gautxoen aurretik igarotzean geien txokatu zaiona, Tomasek begiak pañuelo batekin, negarrez ariko balitz bezela, igortzen zituela izan da. Egitazko malkoak etzerala, itxurazkoak baizik, antzeman dio eta iru emakumeak algara egin dute.

Andes'ko mendiak atzean utzi eta Laguna Grande'ra urbildu dira. Emen, *hotel* batean, poliziak daude. Geratu dira, eta, zerbait artu ondoren, Andres miliko oiekin itzegitera joan da. Pacheco edo dalako orrekin zer gertatu dan galdetu diote.

Milikoak, beurek artu eta errira bialdu zutela esan diote, eta ezer ere ez dakitela. Zerbait jakin nai badu, *comisaría*'ra joateko.

Orain Santa Cruz aldera doaz. Pacheco'ri zer gertatu ote zitzaion da beren elkar-izketa. Andresek, komisarioa ezaguna duela eta galde-tuko diola esaten diote.

Paso Ibáñez erri txiki ortara iritxi dira. Orain Santa Cruz ibaia igaro bear, *balsa* edo

barcaza aundi batean, auto eta guzti, alde bate-tik bestera.

Santa Cruz'era sartzera dijoaz. Lendabizi, beti gelditzen diran *hotel*'era joan dira. Elenak abioia illunabarrean artuko du. Besteak, gaua emen igaroko dute.

Iru emakumeak erosketak egitera atera dira. Andres, komisarioarekin itzegitera segituan joan da. Pacheco orrek zer egin zuen eta nun dagoen galdetu dio. Komisarioak, oraindik giltzapean dagoela esan dio; bañan beste bat dala uste dutela.

— Pacheco'k puesto artatik alde egin eta gero, beste bat egon zala jakin dugu. Orain milikoak orren atzetik dabiltz.

Andresek:

— Pacheco ori nere puesto batean puesteroarekin egona da eta nik ere ezagutzen dut. Berarekin itzezin al liteke?

— Bai; goazen.

Pacheco'k, Andres ikusitakoan:

— *¿Cómo le va, patrón?*

— *Bien, y ¿a vos? ¿Qué te pasa?*

— Nik ez dut ezer egin. Batere kulparik gabe nago ni emen.

Komisarioak:

— Ori laixter erabakiko dugu. Ez baduzu ezer egin, bialduko zaitugu.

Andresek:

— Bialtzen zaituztenean, nere etxera etorri zaite eta nik lana billatuko dizut.

Emakumeak erosketak egin dituzte. Elenak ere bere txartela artu du abioierako. Beste postal edo argazki batzuk ere erosi ditu, eta prest dago Buenos Aires aldera joateko.

Lutxi eta Aurorari, Buenos Aires'en egun pare bat egin bear duela esan diote, eta bere lagun maitea izan zan Anitari lore batzuk eraman bear dizkiola.

Abioia azaldu da eta aurreko aldean geratu. Elenak eskerrak eman dizkiote daneri, beragatik egin dituzten guztiengatik. Eta «Urrengo urtera arte» esan eta daneri besarkada eta musu emanaz, abioiera igotzen da, eskalleretatik pañuelo batekin azken agurra egiñaz. Abioia gora igotzen da eta Elena Buenos Aires'era dijoa.

MARTIÑEK ON RAMONI

On Ramon agurgarria:

Aspaldian neukan berorri eskutitz bat bialtzeke gogoa. Bañan idazlanetan oso zabartuta nago. Denbora batean bai, an *à l'autre côté* nengoenean, sarritan egiten nizkion.

Ixidrogandik, berori ondo dala jakin dugu. Poz aundia eman digu orrek. Gu ere osasun onarekin gera, Jaunari eskerrak.

Lenagoko batean, nagusiak Los Andes'ko egalean daukan puesto batera joan giñan, eta arrituta gelditu nintzan, nerekin egondako lagun bat an ikusirik. Onek Pacheco izena dauka. Luzaroan ibilliak gera biok errueda bakarreko tresna orrekin. Ontan oso iaioa zan; laixterketan geienean txapeldun geratzen zan. Ez genuen apostu aundirik egiten; zigarrillo bat edo beste bakarrik.

Ugarte artatik etorri berria zala esan zidan, eta orain lana egin nai lukela. Nagusiak, lana billatzen saiatuko zala esan zion, eta bitartean puesteroarekin bertan egoteko.

Eta zer gertatuko? Pacheco beste puesto batean egona izan, eta ango puesteroa ilda arkitu, eta Pacheco artu eta milikoak presondegira eramana.

Gu emengo bizimoduaz oitu gera. Kaxildak gautxoan otorduak ipintzen ditu, eta etxeko lanetan lagundu. Josetxok etxean egiten ditu ikasketak. Bertako alabarentzat *institutriz* bat daukate eta biak batera ari dira. Nik baratzeko lanak, eta tarteka gautxoekin ardiak bildu edo beste zenbait lanetan lagundu.

Kaxilda ere beste emakumeekin noiz-beinka zaldiz ibiltzen da, eta Josetxo ez dago zer esanik. Ikasketak baño naiago du gautxoekin ibilli.

Guk emen ez diogu antzik ematen, noiz dan astea eta noiz jaia. Egun guztiak berdin igarotzen dira. Ez dugu kanpai-soñurik entzuten. Elizatik urruti bizi gera. Ez daukagu meza entzuterik, ez aitortu eta ez Jauna artzerik. Erritik kilometro askotara bizi gera. Autoan ere orduak bear dira joan-etorria egiteko, eta bakan xamar jeixten gera errira.

Los Andes izugarri oen ondoan bizi gera, *el cerro Fitz-Roy* etxetik ikusten dugula, emengo mendirik meiarrena eta altuena. Batek baño geiagok, bere gallurrera ezin iritxirik, amildu eta bizia galdu izan omen du.

Emen zer ikusi asko dago. Bañan ortarako asko ibilli bear, eremu izugarriak baitira.

Emendik urruti, bañan Santa Cruz partean, *el bosque petrificado de Jaramillo* dago. *Monumento nacional* da. Noizbait baso aundi bat izan

zan, *araucarita* deitzen dioten zugaitz lodi eta ikusgarriekin. Arbolak zutik iltzen dirala esan oi da. Bañan, jeologoak diotenez, oek etzanda il ziran, eta orain arri biurtuta daude: *petrificados*.

Gertakizun au izan zala, milloika urte omen da. Garai artan, Los Andes mendi izugarri oiek artean agertu gabe omen zeuden; geroagokoak dira. Jakintsuen iritzirako, emen *cataclismo* edo lur-aldaketa beldurgarriak izan omen ziran, eta, denbora berean, *volcán* edo su-mendiak piztu egin ziran, alde guztietara sua eta garra banatuaz.

Lurrak —emen geiena ondarra daukate— alde batetik bestera ibilli omen ziran. Milloika tonelada lur aruntz eta onuntz, aizeak orbela bezela. Gertakizun oek, diotenez, egun pare bat iraun omen zuten.

Orain dala urte batzuk, *piñas de conífera* arri biurtuak billatu zituzten. Jakintsuak dudarik ez daukate, toki oek lenago beroak zirala, *trópico*, eta orain, aldaketa oiek ezkerro, otzak.

Jaramillo deitzen dioten toki orrek, larogei ta lau kilometro omen ditu. Inguruan ez omen da iñor bizi. Argentina'k daukan tokirik zakarrrena eta nekosoena bizitzeko. *Agreste y salvaje* deitzen diote.

Toki geiagotan ere badaude *cataclismo* izugarri orrek utzitako arrastoak. Itxura duenez, ura eta lurra naste ibilliak izango ziran. Tokirik bajuenetan baloia bezelako bola aundi batzuk, biribil-biribillak, oraindik ere ikusten bai-

tira. Oek autsi eta barruan itxasoko karakol, ostra, txirla eta abar dauzkate, danak arri biurtuak. Gañeko azala gogorra du bola orrek, eta mallu batekin autsi bear izaten da. Bola oek ez dira edozein lekutan, zokorik aundienetan baizik. Badirudi urak biurka ekarri eta or gel-ditu zirala.

Zokorik aundienetan itxasoko ondarra ere asko dago. Belarrik ere ateratzen ez dan tokiak, eremuak daude. Zenbaitetan, aize-bolara aundiak diranean, ez da emendik igarotzea giro izaten. Begiak, motoristen modura, tapatu egin bear dira. Ondarra aidean ibiltzen baita. Onelako tokieri *médanos* deitzen diote, eta ondar orren tartean ere lapa-azal eta itxasoko *fósil* batzuk billatzen dira.

Patagonia'k ez ditu toki danak txarrak. Belar goxoak dauden tokiak ere baditu. Bestela ez lirake orrenbeste milla ardi, bei, zaldi eta abar bazkatuko. Neguan zenbat eta elur geiago egin, orduan eta belar ugariagoak ateratzen dira.

Urak eta beste indar *sísmico* oiek aurrean ibillitako lur, ondar eta arriekin, mendi koxkor batzuk egiñik daude emen, eta oien tartean ezur izugarri batzuk ikusi izan ditut. Esaten dutenez, au toki beroa edo *trópico* zanean, animalia *prehistórico* batzuk bizi ziran emen: *dinosaurius*, *diplococus* edo zerbait onelako. Nik ez dakit animalia oek zer izen daukaten; bañan Buenos Aires'en, *en el museo de La Plata*, an daude aien eskeletoak, ondo ipiñita, nai dituenak ikusi, Batzuk, gañera, petroleoa ateratzen

asi ziranean, Comodoro Ribadavia'n billatu zituztela uste dut.

Emengo indioeri *tehuelches* deitzen diote. Gazteak erderaz ere badakite, bañan zarrak beren izkuntzaz bakarrik. Oek izketan entzunda, arrituta gelditu izan naiz. Badirudi oien izkuntzak euskerarekin zerbait kutsu daukala. Onela ematen dizkiote elkarri egun onak: *Mari mari*. Besterik ez dut ezer ikasi.

Leioak ere badira emen. *El puma* deitzen diote. Eta beste basa-pizti asko ere bai: *aves-truces*, *guanacos*. Oek basauntzaren posturakoak dira. Erruz dago eta nagusiak iltzea nai izaten dute, belar asko eta gañera goxoena jaten dutelako.

Oek iltzeko badira emen iaioak. *Winchester* bat artu eta beurek dabiltzan tokira joan. Guanako oek toki jakiñak dauzkate. Astoak eta beorak bezela lurrean amildu, ankaraz gora ipiñi eta bizkarra lurrarekin igortzi egiten dute, azkureak kentzeko bearbada. Orrelako tokietan, zuloak egiñak izaten dituzte, ondarra eta lur xamurra baitago. *Revolcaderos* deitzen diote.

Eiztariak, oearen gañeko *sobrecama* oietako bat ekartzen dute. Zenbat eta kolore geiago eta nabarmenago, ura eta obeto. Manta ori burutik bera artzen dute, eta *revolcadero* oietako batera xuxenean joaten dira. Lurrean etzan eta guanakoak egiten dituen guztiak egiten dituzte: anak gora atera eta biraka ibilli, eta gero geldirik egon.

Guanakoeri, beren josta-lekuan norbait dabi-

llega ikusten dutenean, ezin egona egiten zaio-
te. Izutu, irrintzi bat edo beste egin eta danak
zabaldu egiten dira. Bañan an zein dabillen ja-
kin nai dute, eta poliki-poliki, beldurra eta
kuriosidadea elkarrekin dituztela, ondora joan-
go zaizkio eiztariari, eta onek bat edo beste ilko
ditu.

Badira beste animalia ttiki batzuk ere, oso
politikak. *Zorrino* deitzen diote. Beltzak, bizka-
rrean txuria arrautzaren forman, asi burutik eta
isatseraño. Beren gordelekutik illunabarretan
ateratzen dira, eta ez dira iñorekin izutzen; ez
zakurrekin eta ez personekin. Izutu bearrean,
beurek etorriko dira erronka dariotela, besoak
altxa eta *txu txu txu* egiñaz. Persona ia ikuitze-
raño urbiltzen dira, eta beti desafioka. Ez ba-
zaiote jotzeko keñurik edo olakorik egiten, ez
da ezer gertatuko. Bañan jotzeko keñu bat egi-
tea naikoa da, *ácido* bat botatzeko: *Acido clor-
hídrico* edo *sulfúrico* bezin txarra da, eta erro-
pari etzaio denboretan usairik joaten. Begiekin
ere kontu aundia bear da, erre egiten baititu.
Zakurrak ere garraxika jartzen ditu, begiak erre-
ta, eta pizti ttiki orri beldur izugarria diote.
Acido ori, poltsa edo maskuri batean dauka, eta
emen badira batzuk, ttikiak dirala arrapatu eta
maskuri ori kenduak, eta oso animalia politikak
dira. Oen larruak ere, emakumeen apaingari
izaten dira.

Egaztiak ere mota askotakoak daude. Ba-
ñan oien artean bat bakarra aipatu nai diot: *el
tero* deitzen diotena. Malizirik geien daukan

egaztia, au izango da noski. Orregatik esaten dute:

— *El tero, que en un lado pega los gritos y en otro pone los huevos.*

Au lintzurretan egoten da. Euskalerrian ikusten diran egaberen antzekoa da: zuri-beltza. Orren berri ez dakienak, ez dio kabirik arrapatuko. Garraxika dabillen inguruan billaka asiko da; bañan an ez dauka kabirik. Kabia, lurretik oinka poliki-poliki atera dan toki artan dauka. Gero, ixil-ixilik, egan urrutira joango da, eta an bulla eta zalapartan asi. Egoa autsita balu bezela, lurrean barrena biraka ibilliko da. Onek ere, ezagutzen ez dutenak engañatzen ditu.

Onela, ba, On Ramon, emengo gauza batzuk aipatu dizkiot, bearbada berorrek aspaldi irakurritakoak.

Eskutitz onekin, argazki bat bialtzen diot. Josetxo zenbat aunditu dan ikusiko du. Emengo eginda dago. Gautxoak *el gauchito* deitzen diote. *Boleadorak* ere egin dizkiote; pare bat abestruzentzat eta beste pare bat zaldientzat. Lazo bat ere bai, egin diote, eta noiznai saiitzen da, mendiko beor izuak korralean ixten dituztenean.

Nik ez dut lan oietan ikasi. Lan oiek gaztetan ikasi bear dira, eta ni ere urtetan aurre-ra noa.

Kaxildari ere, lenago zeukan arpegi legun artan, lendabiziko zimurrak ateratzen asi zaiz-

kio. Igarotako urteak gure arpegietan uzten dituzten arrastoak dira oiek.

Gaurkoz, onenbestez bukatzera noa. Pello eta Terexari esan bezaiote, ea beta pixka bat noiz artu bear duten guri eskutitz bat bialtzeko.

Aitak ere, nai duenean badaki idazten. Ez daukat aaztuta, ni ara eramán nindutenean eta nun nengoen aitortu nionean, zer nolakoak ipiñi zituen paperean.

Kaxildaren gurasoak ere, Beko-errota'n baño bizimodu lasaiagoa dute orain. Emendik guk ere zeozer laguntzen diotegu, eta ondo bizi dirala jakin dugu.

Elizara ezin joan geranontzat, otoitz bat eskatzen diogu. Besterik ezer ere gabe eta urren-go bat arte. Artu beza Kaxilda, Josetxo eta neregandik besarkadarik maitekorrena:

Martin.

LA YERRA

Gaurko eguna egun aundia dute San Jose'ko gautxoak. *La yerra* baitaukate. Au da, mendiko beor guztiak bildu eta gazteak burni be-roakin markatu. Estantzia bakoitzak bere selloa dauka. Au berotu, izterrean ipiñi eta or geldituko zaiote sekulako marka ori. Denbora berean, arrak diranak zikiratu. Bilketa au urtean bein egiten da, urtearen barru jaio diran gazteak markatzeko.

Beste estanzietako gautxoak ere egun ortan laguntzera etortzen dira. Gañera, beren gustoko eguna baitute. Gautxoak edozein lan egiten du beiekin, ardiekin edo beste zerbaitekin. Bañan bere-berea zaldia du.

Beorrak bildu bear diran egun ortan, zaldirik oberenak artu eta danak elkarrekin aterako dira. Badakite gutxi gora-bera nun dabil-tzan, batzuk urbil xamar eta besteak bearbada oso urruti. Aldean daudenak bertan utzi eta urrutikoak biltzen asiko dira.

Oek, zaldizkoak ikustean, belarriak tente jarri, sudur-txistu batzuk egin eta iges egiten dute. Orduan gautxoak zabalduko dira, eta ikusten dituzten guztiak aurrean artu eta etxe aldera. Legor xamar dagoenean, auts galantak arrotzen dituzte. Izuak baitira. Urtean bein bakarrik ixten dira, eta orduan ere denbora gutxiko.

Martiñek eta Josetxok ere gautxoeri lagundu diote korralean sartzen. Etxe ondoko sarrera ori txarrena izaten baita. Geienetan, itzuli egin nai duen bat edo beste bada. Orrelakoari gautxoak boleadorak tiratzen dizkiote, eta zenbat eta ostiko geiago, orduan eta ankak lotuago.

Egun ori festa bezela izaten da gautxoeren artean. Arrapatu nai dutenari lazoa botatzen baitiote, batzuek lepora eta beste batzuek besotara.

Au askoz ere zallagoa da. Onek meritu aundia dauka. *Apialar* deitzen diote. Lazo lepora botatzeko eskubira ibilli bear da, bañan besoak arrapatzeko ezkerrean. Gautxoetan ez dira danak ontan ondo dakitenak; banaka batzuk dira iaioak.

Apialador batek kalkulo aundia bear du, lazoa ezkerrez ibilli eta korralean bueltaka dabilen beor edo zaldiari bi besoak arrapatzen dizkio eta. Juxtu-juxtuan bi besoak aidean dauzkanean, lazoa aurrera bota bear, gero golpetik itxi eta buruaren gañean barrena lurrera bota. *Apialador* on batek lan asko aurreratzen du, beor edo zaldia lurrean uzten baitu, eta beste

gautxoak, altxa baño len, bertan lotzen baitute. Lazoarekin lepotik arrapatzen diran oiek, gero ere beren lanak badituzte lurrera botatzen. Orre-gatik, *apialador* onak bi lan batean egiten ditu.

Toki batzutan, beor daneri lepoko eta isatseko ille luzeak urtean bein moztu egiten dizkiote, eta gautxoak esaten dute:

— *Le ha quedado la cola como chaira.*

Ille edo *crin* ori saltzeko mozten dute.

Emen beor-aragia gutxitan jaten da. Bañan, *yerra* bat danean, urteko beor gazte edo *potranca* bat askotan iltzen dute, eta *costillar* deitzen diotena erre.

Ontarako, geienetan gautxorik zarrena izaten da. Gazteak korraleko lanak egin bitartean, zar onek, pazientzi ederrarekin eta mate batzuk artuaz, kostilla oiek erreko ditu.

Andres ere or dabil gautxoeren artean, bere beor eta zaldiak ikusiaz. Garaño edo *semental* bat aurrerako berexi nai luke. Aukeratu du eta gautxoeri esan diote, *rubano* ori zikiratu gabe uzteko.

Martiñek ere gautxoeri laguntzen diote, burri edo marka ori goritu eta eramanez, motxal gazteak sellatzeko.

Josetxok ere, Nemesiok egindako lazo berri batekin, lendabiziko saioak egin ditu. Gaurko eguna egun gogoangarria izango du. Lendabiziko eguna lazo berriarekin eta gautxoekin batera *yerra* batean parte artzen duela.

Emakumeak ere etorri dira. Kaxilda ere po-

zez beteta dago, Josetxok lazoarekin lepotik nola arrapatzen dituen ikusirik.

Lutxi ere an da, gautxoak lana nola egiten duten ikusten. *Apialador* orren lanarekin arrituta dago. Tomasi esaten dio:

— Arrigarria benetan gautxo orrek egiten duen lana. Batetik, bi besoak aidean dauzkala arrapatu; eta, bestetik, denbora berean estutu eta lurrera bota.

— Bai —esaten dio Tomasek—. *El hombre muestra en la vida la astucia que Dios le dio.*

San Jose'ko gautxoetan ez dago iñor ere lan ori egiten dakienik. *Apialador* au, *domador* edo motxal-ezitzalle bat da, Pampa'koa berez.

La Yerra ori bukatu dutenean, oitura dan bezela, *doma de potros* edo eziketa. Gautxo ba-koitzak bat gutxienez probatu bear izaten du, nolakoak diran ikusteko.

Josetxok ere baleukake petizo bat igotzeko gogoia. Bañan oraindik gaztea da eta urrengo urterako utzi du.

Tomasek eta Nemesiok bi zaldi ttiki berexi dituzte, eta oek ezi bear dituzte, bat Alixirentzat eta bestea Josetxorentzat.

Onela bukatu da aurtengo *yerra* au *estancia San Jose'n*.

EZIKETA

Orain zar baten konseju batzuk, motxal biurri oek nola ezitzen diran, iñork ikasi nai badu.

Zaldiak, lendabizi, lotzen dan toki artan geldirik egoten ikasi bear du. Mendian jaio eta mendian bizi, sekulan lotu gabeak izaten dira; eta, lendabiziko lotu-aldietan, tresnak txetu eta itzuli egiteko alegiñak egiten dituzte.

Izan ere, ez da arritzekoa. Gautxoak eziketarako biltzen dituztenerako, iru urte inguru izaten dituzte. Mendian nai duten bezela oituak, lasaitasun guztian bizituak, nai duten tokira joan-etorriak. Gizenak, belar goxo indartsuak, aukeratuaz ibilliak. Eroak eta jostalluak, beren itzalarekin ere izutzen diranak. Kolore guztietakoak, zein baño zein politagoak eta egokia-goak.

Zerbaitegatik esaten diote zaldiari: *el animal más perfecto de la creación.*

Eziketarako artzen diranean, asko sufritzen dute. Bañan beste erremediorik ez daukate. Gi-

zonaren eskuetan erori dira. Onek gogor artuko ditu. Buru arroa makurtu bearra etorri zaie.

Lendabizi, *bozal* edo *cabestro* lodi batekin, lurrean sartuta dagoen *palenque* edo *estaca* bati lotuko dute. Aren indarrak, iges egiteko, alferrik izango dira. Alde guztietara joko du. Bañan ondo lotuta dago, lepoa minberatu zaio eta geldirik egoten beldurrak erakusten dio.

Bigarren, riendetatik tiratzean gelditzen ikasi bear du. Ankak eta besoak lotu eta tira aotik atzera eta ezker-eskubira. Bañan ez diote frenoarekin tiratzen; *bocado* esaten zaionarekin baizik. Au, lokarri lodi bat da, sendoa eta goxoa, zaldiari aoa ez larrutzeagatik. Riendari bi anilla ipiñi eta *bocado* au a oan lotzen zaio.

Batzuek lurrean tiratzen diote; bañan geienak, motxal oieri *recado* edo *montura* ipiñi eta gañetik tira fuerte atzera eta ezker-eskubira.

Bigarren proba onekin ere, aoa minberatuta gelditzen zaio eta beldurra sartzen, eta pixkanaka-pixkanaka gelditzen ikasiko du, eta ezker-eskubira ia keñu utsarekin ibiltzen ere bai.

Gautxoak, motxal biurri oekin ateratzen diran lendabiziko egunetan, lagun bat ondoan izaten dute. Zernai gertatuta ere, *apadrinador* deitzen dioten beste gautxo ori bazterrean joaten da. *Doma* edo eziketa au arriskukoa da, eta bein baño geiagotan motxalak gautxoa botatzea gertatzen da, askotan zutik geldituko bada ere. Motxalak iges egiten badu, *apadrinador* orrek *boleadorak* tirako dizkio. *Apad*inador* ori bein

edo bi aldiz aterako da domadorearekin, eta gero au bakarrik.

Zer akats dauzkan segituan antzemango dio. Gaiztoa bada, zigortuko du. *Corcoveador* bada edo salto biurriak egiten baditu, espuelak ipiñi eta kostilletan barrena pasako dizkio, zerriak bezela garraxi egin arte.

Gautxoak, espuelakin bentaja aundia dauka zaldi gaiztoekin. Larri-aldietan asko laguntzen diote. Monturaren azpian sartu eta lotuta bezela gelditzen da, eta erori gabe eusten dio.

Gautxo zarrak diotenez, zaldia persona, dan baño aundiagoa ikusten du. *Aumentoa* omen dauka begietan, eta gizonarekin orregatik izutzen omen da. Bere aldean gizona zeñen eskaxa dan baldin baleki, ez omen legoke oiek egiterik.

Sekulan ezitzen ez diranak ere badira batzuk. Gizonaren aurrean amor ematen ez dutenak. Beren gañera igotzen diranak, ia danak botatzen dituztenak. Oeri, *reservados* deitzen diote.

Gautxoak, iru edo lau egunetan motxala ibilli ondoren, lendabizi trotean erakutsiko dio, eta gero galopean. Motxalak, bere modura utzi ezkerro, geienez trote edo galope luzeak eta zakarrak izaten ditu. Trote edo galope motz eta ariñez erakutsi bear zaio, eta burua arro eta airoso ibiltzen ere bai. Ontarako, riendak estu antzean eramane bear dira, bañan aoa geiegi beartu gabe.

Zaldia, asko dakien animalia da, eta, lenda-

bizitik ondo ezitzen ez baldin bada, gero ez dago arekin ezer egiterik.

Badira zaldi billabak ere. *Traicioneros* esaten diote. Oek, igo eta ateeran oso mantxoak eta, bearbada egun batzutan, ondo ibilliko dira. Bañan, gutxiena pentsatzen danean, eper bat altxa dala edo *avestruz* bat atera dala, uste gabeen saltorik aundienak eta biurrienak egingo dituzte, gañean dijoana bota arteraño. Orrelako zaldiak peligrasoak dira.

Zaldirik geientsueneri, norberak nai duen trote edo galopea erakusten diote. Alderdi izugarria dago ontan. Ibilli gozo eta atsegiña duen zaldiak ez du nekatzen. Bañan galope luze eta zarpalla baldin badu, oso nekegarria da.

Andalucía'ko zaldi oiek nola ezita dauden, telebistan edo plazan geientsuenok ikusiko zenuen. Oiek pazientzi aundiarekin erakutsita daude. Batetik, zezenari iges egiten diote. Zezenaren ondoan ibilliko dira, bañan onek nekez ikuituko ditu. Bestetik, dantzan ere badakite.

Patagonia'ko zaldieri etzaiote orrenbeste erakusten. Lanerako bakarrik izaten dira.

Lendabiziko eziketak egindako motxalari, *redomón* deitzen zaio. Nola ibilli bear duen ia erakutsita dago. Zaldi gazte orri ondo egin bear zaio. Lepoan eta buruan barrena pallako egitea edo eskua pasatzea asko gustatzen zaio.

Ondo zeñek egiten dion, berealaxe ezagutuko du zaldiak; eta, ura ikustean, belarriak tente ipiñiko ditu.

AURORA

Aurorak badaki emendik aurrera *estancia San Jose'n* alferrik dagoela. Alixi eta Josetxo aunditu dira eta alde egin bear duela iruditzen zaio. Lutxiri onela mintzatzen zaio:

— Aizu, Lutxi: zer pentsatu dudan bai al dakizu?

— Zer pentsatu duzu, ba?

— Ni emendik aurrera alferrik nagoela etxe ontan.

— Ez orixe. Zu etxeko bat bezela zera emen. Gurekin urte batzuk egin dituzu, eta orain, alde egiten baduzu, utsune aundia geldituko da etxe ontan.

— Ori lendabiziko egunetan izango da. Bañan denborarekin aaztuko nazute. Zer egin bear dut, ba, nik emen? Alixi eta Josetxo azita daude. Ikasketako gogoak joan zaizkiote. Elkarri begiratu besterik ez dute egiten. Itz batean, maiteminduta daude.

— Bai. Ori badakit nik ere aspaldi ontan. Bañan nik ez diotet traba edo oztoporik jarriko. Gauza orren gañean aita eta biok itzegin dugu. Bera ere antzemana baitago biak elkar maite dutela.

— Zer esaten du Andresek?

— Aitak, bien arteko maitasuna begi onez ikusten du. Josetxo mutil pizkorra eta langillea baita. Gazterik etorri zan eta emengo lanetan oituta dago. Zuk badakizu, Aurora, naiz zaldiz naiz beste zeregiñetan, zein iaioa dan. Martin ere langillea eta borondate oneko gizona da. Bañan etorri zanean urte-mordoxka zeukan eta ez da sekula Josetxo bezela jarriko. Orrela, ba, Aurora, estanzia au aurrera eramateko, Josetxo mutil aproposa iruditzen zaio aitari, eta neri ere bai. Guk emen, lana gogotik egiten dutenak bear ditugu, eta ez *señorito kalamidadeak*, Enrike nere gizona izandako ura bezela. Arek etzeukan lanerako gogorik. Etzuen eskurik zikindu nai: zaldiz, guanteekin: korralean ardi tartean ere bai; eta lan zakarretan kolperik ere ez. Emakumeak baño okerrago, beti bere eskue-ri begira. Jokorako eta bere modukoen artean ibiltzeko, esku legunak iduki nai zituen. Nere aitak beldur aundirik gabe zikintzen ditu, eta gero garbitu, beste geiagok egiten duten bezela. Aurora, noiz joan nai duzu?

— Laixter joan nai nuke. Nere guraso eta senideak ikusteko gogo aundia daukat. Baita nere lagunak ere. Emen zuekin oso gustora egon naiz. Bañan urteak aurrera dijoaz eta, Buenos

Aires alde ortan, ea nitaz iñor konturatzen dan saiatu bearra daukat.

— Suerte on bat opa dizut, Aurora.

— Eskerrik asko, Lutxi.

Andres, biak izketan ari diran tokira etorri zaiote. Aurorak zer pentsatu duen esan diorean, onela dio:

— Bai. Oiek biak emendik aurrera ezer gutxi ikasiko dute eta ondo pentsatu duzu. Guregatik, nai duzun aña denboran egon zindezke. Bañan, etorkizunari begira joan nai baduzu, zuk ibilli zeure bideak.

Aurorak, zer pentsatu duen Kaxildari ere esan dio. Onek naigabe aundia artu du. Aurora oso neska ona baita, danekin ondo konpontzen dana eta Kaxildari asko laguntzen diona.

Batetik, ezer ere etzekien Josetxorekin, erakusten alegiñak egin ditu. Ez du Alixik ainbeste ikasi. Au, Josetxo etorri zaneko, poliki ikasita baitzegoen. Bañan Josetxok ere itxurazko ikasketak egin du.

Gautxoak ere, Aurorak zer erabaki artu duen jakin dutenean, penaz gelditu dira. Tomas, daretan xelebreena eta sinpatikoena, onela mintzatzen zaio:

— Bai al dakizu, Aurora, zer egitera zozen?

— Bai; badakit.

— Ez; ez dakizu zer utsune utzi bear duzun gure biotzetan. Guk, danok maite zaitugu. Zu ikusi utsarekin, gu pozez bizi gera. Goizean goiz, eguzkia mendi artetik kirikaka asterakoan,

zu etxe inguruko lore artean barrena bati eta besteari usai egiñaz ikusten zaitugunean, gure biotzak egun guztiko alaitzen dira.

— Orren xamurra al da zuek pozez beteta edukitzea?

— Bai; guk ez dugu amets aundirik egi-ten. Orrelakoxeak gera: konformatu errexak. Ez dugu mundua ezagutzen. Emengo berri ba-karririk dakigu.

— Malizirik gabe esan al dituzu gauza oek danak, Tomas?

— Bai. Ala esan dizkizut; sentitzen ditudan bezela. Ez jarri eta ez kendu, biotzak esaten didan bezela.

— Mutil ona zera, Tomas, eta zutaz beti gogoratuko naiz.

— Ea, ba, ori egia dan eta noizean bein eskutitz bat edo beste bialtzen diguzun. Bada-kizu guk emen poz aundia artuko dugula zure berriak jakitean. Bañan... ez al da an bateon-bat izango, zutaz oroitzen dana eta bearbada zuk asko maite duzuna?

— Ez, Tomas. Orain arte beñepein, nik ez dut iñorekin konpromisorik. Bañan baliteke, beste askori bezela, usterik gutxienean nor-bait azaltzea.

— Alakorik gertatzen bada, biotzetik suer-te on bat opa dizut, Aurora.

— Eskerrik asko, Tomas.

Aurora etxera doa. Poliki-poliki bere puskek antolatuko ditu, alde egiteko. Alixi eta Jose-

txori ikasketa batzuk utziko dizkiote. Nola egi-
ten dituzten, Lutxik kontu artuko diote.

Estancia San Jose'n aldaketa aundiak dira. Jorje puesteroak ere Chile'ra joan nai du ez-
kontzera. Illabete bat edo illabete bat eta erdi
an igaroko ditu, bere guraso eta senideen artean.

Jorjek ondo ezagutzen ditu, alde batetik
bestera igarotzeko Los Andes oietan diran bide
txiorrak. Etorri ere, zaldiz etorri zan; eta orain
ere zaldiz joan bear omen du.

Chiloé'ko ugarteetan jaioa da. Emengoei
chilotes deitzen diote eta Patagonia'n asko daude.

Aurora alde egiteko gertu dago. Pena aun-
dia utzi bear du danen artean. Alixik eta Jo-
setxok ere asko maite dute eta oso naigabetuta
geldituko dira. Lutxik ere lagun on bat galdu-
ko du. Etxe-apainketan eta zernaitan asko la-
guntzen baitzion. Danetarako balio duten neska
oietako bat baita. Bañan emen etzeukan geiago
zer egiñik. Ori berak ikusten zuen eta orregatik
artu du erabaki ori.

Orrelako gertaerak pamelietan ere izaten
dira. Senideak elkarrekin bizi eta egun batetik
bestera sakabanatu egin bear. Ori gertatu zaio
Aurorari ere. Denbora asko egin du San Jose'n,
ondo bizi izan da, Alixi eta Josetxori al duen
guztia erakutsi diote, Lutxi eta Kaxildarekin
ere ondo konpontzen zan; eta orain, azken mo-
mentuan, pena aundia dauka, danak utzi eta
alde egin bearra.

Gautxoengana joan da. Oek ere asko maite
ditu. Zenbat aldiz ibilli ote da beurekin zaldiz,

kontu kontari, bazterrak ikusiaz? Gautxoak zaldirik mantxoena eta ibiltzeko atsegiñena ipintzen zioten. Aurorari ondo egiten alegin guztiak egiten zituzten. Orain, banan-banan, daneri azken agurra. Besarkada eta musu bana eman diote, eta bera ere triste gelditu da.

Tomasek esaten dio:

— Aurora, ez al da propinarik?

— Zer esan nai duzu orrekin?

— Beste musu bana emango ez ote diguzun, ba.

Aurorak irripar egin diote, eta beste musu bana eman ere bai. Tomasek onela dio:

— Eskerrik asko, Aurora. Ez dakizu propina ori zenbat estimatzen dizugun. Bizi geran artean gogoan izango dugu.

Aurorak milla pentsamentu daramazki buruan. Mutil on eta gizajo oiek utzi ditu; batere gaiztakeririk eta iñori kalte egiteko asmorik ez daukatenak. Ortze bakardadean eta ixiltasunean jaio eta aziak, ezin ikusirik eta gorrotorik gabekoak. Arriskuko zaldi-eziketa eta gañontzeko lanak batere kejarik gabe egiten dituztenak. Alaiak eta maitekorrak, beren laguneri ere *hermano* deitzen diotenak. Munduko berri ez dakitenak, bañan beren bizimoduarekin konforme diranak eta besterik desiatzen ez dutenak.

Aurorak badaki, orain mundu bat utzi eta beste batera dijoala. Patagonia'n orrenbeste denboran bizi eta oitua, eta orain Buenos Aires aundi ortara joan bear. Bere bizimodua oso di-

ferentea izango da. Badaki iri aundietako berri: asko eta asko elkar engañatuaz bizi dirala; lagun urkoarenganako maitasunik ez dagoela; alde geienetan maltzurkeria eta gezurra dabillega; berarengana itx goxo eta legunekin urbiltzen diran gazteak, uxatu egin bear dituela.

Andresek autoa prest dauka eta Aurora badijoa Santa Cruz'era. Lutxi eta Alixik lagundu diote. Azken agurra Martin, Kaxilda eta Josetxori. Besarkadak eta musuak daneri. Josetxo ia negar egiñean gelditu da; bere maixtra ori asko maite baitzuen.

Atera dira eta autoa gautxoen etxe aurrean gelditu da. Daneri azken agurra musu banarekin egin diote. Tomasi, nai duenean, San Jose'ko goraberakin eskutitz bat bialtzeko eskatu dio. Nemesiori, berriz, Río Colorado aldera dijoanean, bere etxean azaltzeko.

Abiatu dira. Arratsaldean abioia artu bear du Aurorak, gauerako Buenos Aires'era joateko. Errira garai onean iritxi dira. Bazkaldu eta bueltatxo bat eman ondoren, aideportura joan dira.

Abioia etorri da. Bertaraño lagundu diote. Orain azken agurra daneri. Alixik negar egin du, ainbeste maite duen Aurora urrutira dijoalako. Abioia altxa da. Gorde arteraño danak begira daude. Lutxik eta Andresek ere naigabe aundia artu dute, Aurorak alde egindakoa.

MARTIÑEN KEZKAK

Andresek, Martiñen lagun izandako Pacheco'k zer egin zuen jakin nai luke. Au, len esan bezela, poliziak artu eta errira eramana zuten. Bera egondako puesto batean, puesteroa ilda azaldu baitzan.

Komisarioak Andresi esan dionez, puesto artan azkenik zein egon zan milikoak konprobatu dute. An eta emen galdezka, eriotza ori egingdako gizona billatu dute. Gañera, berak il zuela aitortu omen du. Bañan lendabaziko tiroa puesteroak bota zuela eta uts egin zuela. Orduan berak tira eta lurrera erori zala.

Komisarioak zergatik aserratu ziran galdetu zionean, onela erantzun omen zuen:

— Zaldi-laixterketa baten kontuak esaten ari giñan. Nik, laixterketa ori eta an zer gertatu zan ikusi bainuen, joko zikiña izan zala esaten nion, eta irabazle beste zaldiak bear zuela. Itz batean, tranpa egiña zala. Ezetz eta baietz asi giñan, eta, alako batean, errebolbera atera eta tiroa. Bai eta nik ere. Lurrean gelditu zan eta nik alde egin nuen.

Komisarioak Andresi esaten dio:

— Biak bakarrik zeuden eta ez dakigu gezurra edo egia esaten duen. Oraindik beiñepein giltzapean dago, eta baliteke Ushuaia'ra bialtzea ere.

Andresek:

— Pacheco nere puesto batean egona da, eta nere langille baten lagun aundia izana.

— Nun? Ushuaia'n?

— Ez; Buenos Aires'en.

— Banengoen, ba. Pacheco Ushuaia'tik bialdu berria baita.

Etxera joan orduko, Andresek Martiñi komisarioarekin izan duen elkar-izketa esan dio.

Martin beldurrak dago, nagusiak, nondik edo andik, Pacheco ori nun ezagutu zuen jakingo ote duen. Kaxildak ez dio iñori esan. Elenak ere bazekien, bañan sekreto ori berarekin eramán zuen.

Andresek:

— Aizu, Martin: orrenbeste denbora egin du poliziak Pacheco ori bialdu zutela, eta arrigarria da bere pusken billa oraindik etorri ez dala.

— Bai; ala da. Jorjek an dauzka danak altxata. Bañan ez dute bi sos ere balio. *Recado* edo *montura* zar bat, eman dizkieten puska zarrerekin al dan bezela ornitua. Zaldi ere *caballo patria*: beste norbaitena, gautxo zar batek emana. Eta beste gauza guztiak ere, bestek emanak.

— Bai, bañan Pacheco'k emen inguruan lana egin nai zuen, eta nik norbaiti itzegiteko gel-

ditu giñan. Komisarioak dionez, ordea, Ushuaia'tik atera berria da eta or egondakoeri nik beldurra diotet.

Martin, aurreko aldean zulo aundi bat ideki balitzaio bezela, mutututa gelditu da. Ez daki nundik asi eta gezur aundi au esaten du:

— Nik, milikoak etorri arte, ez nekien Pacheco Ushuaia'n egona zanik.

— Orain badakizu, ba.

Martiñek buru-auste izugarriak ditu. Andresek zerbait ote dakien kezketan dago. Kaxildarekin bakarrik egon nai du. Bañan Kaxildak orain lan asko du eta elkarrekin egoterik ez daukate. Nor edo nor beti inguruan dabil.

Illunabarra da. Eguzkia mendi artean gorde da. Kaxilda, berriz ere sukaldera dijoa afaria jartzera. Martiñek itzegiterik ez dauka. Gauez esatea pentsatu du. Bañan Kaxilda ixilik itzegiten ez dakiten oietakoa da eta aldameneko gelatik entzungo lioteke.

Danak afaltzen ari dirala, Lutxik onela dio:

— Oek egualdi zoragarriak, koltxoieri zapeteko batzuk eman eta arro-arro egiteko! Bear duteneri, ardi-ille geiago ipiñi eta antolatu, guri-guri lo egin dezagun.

Kaxildak:

— Bai; egingo dugu, ba, ori. Bigar bertan asiko gera.

Martiñek:

—Neronek lagunduko dizutet, lan aundirik ez daukat eta.

Lutxik:

— Zuek biok asi zaitezte, ba, bigar koltxoiekin, eta nik otorduak prestatuko ditut.

Urrengo goizean, or dijoaz Martin aurretik, koltxoi bat bizkarrean duela, eta Kaxilda atzetik. Manta batzuen gañean illea zabaltzen ari dira. Martiñek Kaxildari, Andresek esan dituenak esaten dizkio: Pacheco Ushuaia'n egona dala komisarioak badakiela; bañan puesteroaren eriotza orrekin ezeren kulparik ez daukala, eta aspaldi ontan or dabillega nunbait ere.

— Nik Andresi gezur aundi bat esan nion: Milikoak esan arte, Pacheco Ushuaia'n egona zanik ez nekiela. Eta bai al dakizu zer esan zidan? Or egondakoeri beldur aundia diotela. Orain, zerbait ote dakien kezka larritan nago, Kaxilda.

— Ara! Ori ere bai al dugu? Banekien nik, orrelako borondate onarekin etorri zeranean, zerbait bazenuela. Lepotik eltzen dizutenean etortzen zera neregana. Badakizu zuk gauza batzuk antolatzen, neri asko esan gabe. Onelako gizonakin bizi bear duenak, ez du nolanaikoa bear!

— Bañan zer esan nai duzu orrekin, Kaxilda?

— Erru eta kulpa guztiak zerorrek dituzula. Pacheco edo dalako ori onera etorri zeranean, ezagun bat bezela agurtzea ondo dago. Bañan zuk baño malizi gutxiago duen tonto aundirik ez dago iñun. Gauza batzutarako badaukazu malizia ustez. Bañan ni ez nazu engañatzen, gizajo bat zera eta.

— Bueno, bueno, Kaxilda! Nora abiatu zera?

— Nik badakit nora ni Joan.

Orrela mikoka ari dirala, Josetxo etorri zaio-te. Onela dio:

— Ori da sasoia, ori, aitatxo! Ardi-illeak, arrotu ezik, puskatu ere egingo dituzu zuk.

Kaxildak:

— Bai, gaur indarrean dago, aspaldian nekatu bearra baita.

Martiñek Josetxori:

— Artu ezak makilla, ea nola jotzen duken ik.

— Nik gautxoekin segituan joan bearra daukat.

Martiñek atzetik begiratzen dio Josetxori. Mutil polita eta egokia. Gautxoen antzera, pausoa motza eta airosoa. Ez bera bezela, pauso luze eta baldarrekoa. Askotan esaten diote berari:

— *Martin, tienes tranco de vasco alambador.*

Gautxoak, pauso luzea daukanari, orrela esaten diote. Argentina'ko eremu izugarri oiek alambadaz itxi zituzten geientsuenak, euskaldunak izan baitziran.

Martin, makilla eskuetan duelarik, pentsamentuan dago. Kaxildak esaten dio:

— Aspertu egin al zera?

— Ez; ez naiz aspertu. Gauza asko gogoratzen zaizkit, eta danetan geiena Josetxoren etorkizuna. Ori etxerako bezela artua daukate

emen. Alixi eta biak elkar maite dute, eta Andresek eta Lutxik maitasun ori ondo ikusten dute. Bañan, Josetxo kartzelan egondako baten semea jakingo balute, zer izango litzake?

— Aski zenduen zuzen ibiltzea. Zu, gaztetatik gaiztoa eta biurria izan zera. Lendabizi, ni engañatu.

— Aizu, Kaxilda: ortan ere kulpa danak nereak al dira?

— Lautatik iru bai beiñepein.

— Bejondeizula, lautatik parte batekin gelditzen zeralako.

— Oraindik ere txurliatzeko gogoia al daukazu? Obe duzu, ba, ixilik egon.

— Itzegin dezagun, ba, txorakeriak utzita. Zer iruditzen zaizu zuri, Kaxilda: Andresek ni nun egon nintzan badakiela?

— Nik zer dakit, ba?

— Emen zuk eta Elenak dakizute ori, eta zuek etzenioten iñori esango.

— Nola esango diogu, ba? Nik beiñepein ixil asko eduki dut ori, bai Euskalerrian eta bai emen. Eta Elena ere ez da Martin galtzera joango.

— Ez orixe.

Kaxildak:

— Pacheco edo dalako orrek ez ote dio norbaiti esan?

— Ez dut uste. Baliteke Jorjeri esatea. Bañan duda egiten dut, Jorjek, jakin arren, Andresi ori esatea.

— Dana dala, guk bizi egin bear dugu, eta aurrera segi dezagun eguneroko lanetan.

Martiñek:

— Buruko miña daukat, Kaxilda.

— Etxera joatean artu zazu aspirina pare bat.

— Bi geiegi dira. Bakarra naikoa dut.

— Ez; aspirina batek ez dio ezer egingo buru aundi orri.

— Mutillak: Au duk emakumea, au, gaizki itzegiten astean soka luzea daukana!

ELENAREN ERABAKIA

Karteroa *estancia San Jose*'ra etorri da, Andresentzat enkargu batekin. Errebista, periodiko eta eskutitz batzuk ekarri ditu. Oien artean, Martiñentzat eskutitz bat. Martin arrituta dago. Imprimitegiko letretan onela ipintzen baitu: *Alberto Tonini. Funeraria «La Estrella del Sur».* *Bahía Blanca.* Martiñek bere artean:

— Nundik eta nola dator eskutitz au neregana?

Eta idiki eta irakurtzen du:

— Nere adiskide Martin, Kaxilda eta Josetxo:

»Aspaldi ontan, zueri berri bat emateko gogo neukan, eta gaur lerro auek idazten dizkitzet, nik artu dudan erabakiaren berri jakin dezazuten.

»Bai, Martin. Elena, bakarrik bizitzen aspertu da. Elenari urte loretsu eta txoroak joan zaizkio eta lagun batengana dijoa. Nere aizparekin orain arte ondo konpondu naiz, bañan

geroari begira ezkontzea obe izango dudala uste dut.

»Gizon onek Alberto dauka izena. Bere aita zanak *funeraria* au utzi zion, eta negozio orrekin ondo dioa.

»Mutil bat dauka, sasoikoa eta azkarra, laguntzeko. Batzutan, difuntoa bost edo seigarren etxe-bizitzatik jetxi bear dutenean, naiko lanak ibiltzen omen dituzte. Emen ere, geiegi jan edo edan dutelako, edo biotza gelditu edo nola edo ala uste gabeko eriotza gertatu zaio-telako, egun batetik bestera asko iltzen dira. Oek, oraindik potxolo-potxoloak daudelako, astunak eta pisu aundikoak izaten omen dira. Beste batzuk, berriz, oean urtetan gaixorik egonak, askoz ere ariñagoak.

»Auto zar bat dauka. Bañan oraindik difunto bat aixa eramaten omen du illobira, naiz batzutan radiadoretik kea dariola joan. Ori, jendearen pausoa *primeran* joaten dalako omen da.

»Beste auto bat ere badauka, berria eta oso polita. Au, gu biok ibiltzeko, denbora daukagunean.

»Orra, ba, Martin, nere senargaia zein dan esan. Urtetan aurrera xamar dioa. Bañan zer egingo dut, ba? Aukerarik ez daukat eta norbaiti eldu bear. Gizaseme ona dirudi eta baiezkoa eman diot. Gero ikusi bear nolakoa dan.

»Patagonia'ko bizimodu lasai eta osasuntsu ori askotan aipatu diot, eta bera ere pozik joango litzake zuen artean egun batzuk igarotzera.

Bañan zalla izango da gu emendik ateratzea. Bat edo beste beti iltzen baita.

»Zuek zer diozute, ba, or, bakardade oietan? Kaxilda nola dago? Josetxo onezkero gautxo bat eginda egongo da.

»Zenbat aldiz oroitzen naizen, guk goizean goiz, udaberrian, osasuna gañezka dagoen leku oietan, zaldiz egiten genituen ibillaldietaz! Bearbada ez naiz geiago ibilliko. Onek pena eta nairgabe izugarria ematen dit.

»Askotan gogoratzen zaizkit Andres, errespetoko gizona, leiala eta biotz onekoa; Lutxi, Alixi eta Aurora, ainbeste maite nituenak; zuekin diran gautxo jator oiek. Itz batean, danok gogoan zaituztet.

»Bukatzer a noa. Urrengo illaren ogei ta zortzian ezkontzen gerala esan bear dizuet. Etorri nai baduzute, konbidatuak zaudete. Zuen berrien zai gelditzen naiz eta nai duzuten arte.

»Artu itzazute zuen lagun onengandik besarkada eta musurik maitekorrenak. Elena.

Martiñek eskutitz ori Kaxildari irakurri dio eta onek onela dio:

— Nun dira aspaldiko eskutitz usaidun aiek? Elenari ere, guri gertatu zaiguna: urtetan aurrera dijoala eta txorakerietako denborak joan zaizkiola. Alde ederra dago, eskutitz usaidun eta maitekor aietatik, orain bialdu digun ildakoen gastu edo fakturak egiten diran paper itxusi eta beldurgarri ontara.

— Beldurra zergatik?

— Ara, Martin: gure aiton-amonak, eta geiagok ere bai, esaten zutenez, gauean zakurrak oiu triste eta luzea egiten bazuten, eta ontzak ere etxe ondoan garraxi, pamilian ezbearren bat gertatu bearra zan. Nik gauza oiek sinistatzen ditut. Bañan Elenak bialdu digun paper onek oraindik beldur geiago ematen dit, eta segituan erre ezazu.

— Utzi itzazu sorginkeri oiek. Ez paper onek, ez zakur-zaunkak eta ez ontzaren oiuk, ez digute ezer egingo ez zuri eta ez guri.

— Gañera, Elena *funerario* batekin ezkonzen dala. Orretzek bai arritzen nauela ni.

— Zergatik? *Funerario* bat, iñor baño jatorrago eta gizon obeagoa izan liteke.

— Bai, bai. Ortan arrazoi duzu. Bañan denbora batean etzegoen Elenari esan besterik, *funeraria* bateko etxeko andre izango zala.

— Ez. Bañan persona baten urteetan aldaketa aundiak izaten dira. Etorkizunaren berri iñork ez daki.

— Gañera, gutaz eta goizean goiz zaldiz egiten zituen ibillaldietaz, askotan oroitzen omen da. Zu ere gogoratuko zera, Martin.

— Bai; gogoratzen naiz.

Elenak artu duen erabakia San Jose'n danak dakite, bañan ez da iñor Bahía Blanca'ra joango. Urruti baitago. Elenak, iñor azaltzen ez bada, pena aundia artuko duela ere badakite. Bera danekin ain kunplitua eta borondate onekoa izana eta orain baztertua bezela utzia.

Martiñek Kaxildari esaten dio:

— Gu Elenarekin zorretan gaude. Asko lagundu digu eta erregalo asko egin ere bai. Orain Andresi iru edo lau eguneko baimena eskatu bagenion, emango zigun eta onela ondo geldituko giñake Elenarekin. Bañan ez bagera iñor joaten, aserratu edo zapuztu egingo da.

— Ez, ez. Ez da orren aixa zapuztuko dan txoria. Len egon zan tokira berriz ere etorriko da, Martin eta familia ikustera.

Nemesiok, Río Colorado'ra, bere guraso eta senideak ikustera joan bearra dauka. Erregaloak berarekin bialtzea pentsatu dute Lutxik eta Kaxildak. Trena Bahía Blanca'tik igarotzen da eta bide galtzerik ez dauka. Baita gautxoak ere; danon artean zeozer bialdu bear omen diote Nemesiorekin.

NEMESIOREN IBILLALDIA

Nemesio Río Colorado'ra joateko prest dago. Aruntzean, Lutxi, Kaxilda eta gautxoan erregaloak eramango dizkio Elenari. Buenos Aires'era ere joan bear du, Aurorari bixita bat egitera.

Martiñek Nemesiori esaten dio:

— Elenari esan zaiozu, bere eztaietara joan ez geralako barkatzeko. Berak dakien bezela, gu urruti bizi gera joan-etorri oietarako. Gañera, besteren mende gaude eta ez giñan Andresi baimena eskatzera ausartu. Nik Elenari eskutitz bat egin nion eta gauza oek konprendituko dituela uste dut.

Nemesio danekin agurtu da. Andres eta biak Santa Cruz aldera abiatu dira. Errira iritxi, gauza batzuk erosi eta zerbait artu ondoren, Andres segituan berriz ere etxe aldera dijoa. Nemesiori, lasai ibiltzeko esan dio; egun batzuk geiago igarotzen baditu ere, ajolik etzaiola.

— Ondo ibilli.

— Eskerrik asko, Andres.

Nemesio, bueltatxo bat eginda, aideportura joan da. Abioia etorri danean, igo eta Buenos Aires'era. Emen jetxi eta zuzenean Auroraren etxera. Deitu eta Auroraren aizpa bat atera zaio. Nemesiok zein dan esan dionean, etxetik atera dala, bañan laixter etorriko dala erantzun dio.

Nemesio exerita dago. Alako batean, Aurora sartu da:

— Nemesio!

— Aurora!

Besarkada eta musu bana eman diote elkarri. San Jose'ko goraberak segituan jakin nai ditu Aurorak. Danak banan-banan izendatu ditu:

— Alixik eta Josetxok zer diote?

— Oiek ondo. Gero eta elkar maiteago.

— Bai, bai. Ez nioten oraintxe igerri maitemiñetan zeudela. Onezkero aundituak dira.

— Josetxo gautxo bat eginda dago. Gurekin ibiltzen da eta oso iaioa da zaldiz ere. *Petizo* oiek orain alferrik daude. Edozein zaldi igotzen du. Motxal-eziketari ere laixter asi bear omen du.

— Lantegi ederra artu bear du. Nik ez dakit zuek ere arrisku ortan nola jartzen zera ten. Askotan egon izan naiz beldurrak, noiz min artuko duzuten.

— Oraindik ez dugu, ba, iñork miñik artu.

— Ez; ez duzute artu, bañan artu zenezateke.

— Zuk bai al dakizu, Aurora, motxal biurri oiek ezitzea zer dan? Gu bezela, gautxo asko dabil arrisku ortan. Bañan ia inork ez du miñik artzen. Bai al dakizu zergatik?

— Zergatik?

— Bakardade izugarri oietan Jaungoikoa gure aldemenean dabillelako. Gure neke eta arrisku guztiak ikusten ditu; eta larri-aldietan, zaldiak botako ez-botako gabiltzanean, bi aingeru bialtzen dizkigu alde banatatik, kontu egin eta zaldi gañetik erori ez gaitezen.

— Danetan zelebreena Tomas zala uste nuen nik. Bañan zuk ere badituzu ateraldi ederak.

— Zerbait pentsatzeko da. Edozein lantegitan entzuten da: «Alakok eta onelakok min artu dute». Eta guk eramaten ditugun astiñaldiak! Batzutan zutik eta korrika ateratzen gera. Bañan, beste batzutan, trapu zarra bezela indarrean lurrera boteak. Ala ere, geienetan miñik artu gabe. Orregatik, Norbaitek zaintzen gaituela uste dut.

— Itxura guztiak ditu. Aizu, Nemesio: bai al dakizu Elenaren eztaietan izan nintzala?

— Bai? Eta zer modu?

— Ondo. Bañan Elenak, zuetakorik inor azaldu etzalako, pena aundia artu zuen.

— Bai; ala artuko zuen. Bañan andik onera etortzen ez da erreza, egun bat edo bi igarotzeko. Lutxi, Kaxilda eta guk egiten dizkiogun erregaloak nik daramazkit.

— Ea ikusi, Nemesio. Gu, emakumeak, kuxkuxerak eta ikusmirak baigera.

— Bai; nik emakumeak ez ditut ondo eza gutzen, bañan ezagutzen dituztenak ala aitortzen dute. Ara nun dituzun erregalo oiek. Brazaleten au Lutxik, lepoko kollare au Kaxildak, eta zaldi ttiki au guk. Zillarrezkoa da. Perra bere iltze guztiekin galdu du: *símbolo de la buena suerte*. Eta zaldi ttikia perrari begira dago. Perratik zintzilik, kate ttiki batetik, txapa bat, onako au ipintzen duelarik: «*Estancia San Jose*’ko gautxoak suerte on bat opa dizute, Elena».

— Auxe bai polita, Nemesio. Zeñek erosi zuen?

— Tomasek.

— Lutxi eta Kaxildaren erregaloak oso politak dira; bañan ilusiorik aundiena onek egingo dio. Ikusten dan tokian ipiñiko du etxean.

— Bueno, Aurora, laixter joan bear dut.

— Nora joan bear duzu orain?

— Bahía Blanca’ra.

— Ez; gauez etzera joango. Gurekin afaldu eta gero, nere aizpa eta irurok buelta bat egitera aterako gera. Emen lo egin eta bigar goizean joango zera. Gañera, gauza geiago ere baditut zuri esan bearrak.

— Bai? Zer esan bear duzu, ba?

— Elenak zuretzako moduko neska bat badaukala.

— Zeñek esan dio neretzat neska bat billatzeko? Ori duk andre maistra, ori! Ez dezala

Elenak pentsatu, orrela eskeñitako neska batekin itxumustuan nolanai geldituko naizenik. Ni naiz, gautxoak esaten duten bezela, *más desconfiado que un caballo tuerto*.

Aurorak algara egin dio. Nemesio ondo eza gutzen baitu, eta beste gautxoak ere bai. Urte-tan elkarrekin bizi izan dira eta senide arteko konfiantza bezela daukate.

Afal ondoan, irurak atera dira. Ibillaldi bat egin ondoren, etxera datoz. Lo egin eta, oitura daukan bezela, Nemesio goizean goiz esnatu da. Oean ezin egona egin zaio. Mintzioren bat sumatu eta jeikitzeke zaletuta dago. Alako batean, Aurora jeiki da. Nemesio ere bai ondotik. Egun onak eman ondoren, gosaldu, danak agurtu eta Bahía Blanca aldera dijoa. Bi aizpak treneraño laguntzen diote.

Nemesio, zabaldegi izugarri oietan barrena, bere jaioterri aldera dijoa; *a la querencia*, beurek esaten duten bezela.

Ibillaldi luze oek aspergarri izaten dira. Ez mendi koxkor bat, ez basorik, ez errekarik. Dana berdiña, itxasoa bezela. Ordutan trenean joan eta beti gauza bera ikusten.

Nemesio Bahía Blanca'ra sartzera dijoa. Bere puskak eskuan artu ditu. Elenari zer sorpresa eman bear dion pentsatzen dago.

Trenetik jetxi eta Elenaren zuzenbidea irakurri du. Bati kale ori nun dagoen galdetu eta onek nundik nora joan bear duen esan dio. Kale ori artu eta patxara ederrean, bazterrak ikusiaz, etxeetako lumeroeri begira dijoa. Alako batean,

gero eta alderago, letra aundi batzutan: *La estrella del Sur*.

Arrimatu da, kortina bi aldeetara idekita dago eta nun ikusten duen Elena, makinaz idazten ari dala. Nemesiok ez daki zer egin: bertan gelditu, kristala jo edo barrura sartu.

Orrela dagoelarik, Elenak begiratu du eta salto batean or dioa Nemesiorengana, eldu eta musu batzuk ematera.

— Zer egiten zenuen or, Nemesio?

— Zuri begira, Elena.

— Zer ikara eman didazun bai al dakizu? Uste gabean ikusi zaitudanean, biotza ere saltoka asi zait.

— Barkatu, Elena.

— Barkatuta dago, Nemesio. Zergatik etzera lenago etorri? Nere eztaietara ez da zuetakorik iñor azaldu. Martiñek eskutitz bat bialdu zuen, etorri ezin zitekeala esanaz. Nik pena aundia artu nuen. Patagonia'tik nor edo nor azaltzea nai nuen; bañan iñor ere ez. Eskerrak Aurora Bahía Blanca'tik etorri zala.

— Bai; badakit. Beraren etxetik nator eta egun atsegin bat igaro zenutela jakiniaren gañean nago. Nun da zure gizona, Elena?

— Nere gizona difunto bat eramatera joan da. Emen bertan bizi zana, Pampa aldeko gautxozar bat il da. Oraindik denbora asko ez dala, bere alabarekin bizitzera etorri zan. Bañan emen kalean ezin etsi eta egun batetik bestera il egin da.

— Ilko ez da, ba? Bere denbora guztian Pampa aldeko zabaldegi oietan oitu eta bat-batean kale-zoko ontan bizitzea, gautxo batentzat bizia laburtzea da.

— Ori uste al duzu, Nemesio?

— Bai; neri ere orixe gertatuko litzaidake, eta beste geiagori ere bai. Elena, emen ditut zuretzako erregaloak. Brazaletan au Lutzik bialtzen dizu; kollare au Kaxildak, eta zaldi ttiki au guk.

— Oi! Orren polita zaldi ttiki au, zeñek erosi du?

— Tomasek.

— Bai; neri geien gustatuko zaidan gauza berexi du orrek. Milla esker daneri, Nemesio.

— Ez orregatik, Elena.

Auto beltz bat gelditu da aurrean, goien gurutze bat duelarik. Orrelakoak gutxitan ikusi dituzte Nemesiok eta beldurra sartu zaio barruan. Bi gizaseme sartu dira. Elenak Nemesiori:

— Nere gizona, Alberto, bere laguntzallearekin.

Elkarri eskua eman diote eta Elenak bere gizonari:

— Au, Patagonia'ko Nemesio.

— Ondo etorria izan zaite.

Nemesiori Alberto gizon jatorra iruditu zaio. Bahía Blanca'n jaioa da, guraso italiaroen semea.

Itz batzuk egin ondoren, berriz ere badijoaz biak beste baten billa. Auto itxusi ori aurretik kendu dute. Begien bistatik gorde danean, Nemesiok lasaitasuna artu du.

Berriz ere Elenarekin aurrez-aurre dago. Elenak esaten dio:

— Gaur gurekin gelditu bear duzu.

— Gauerako etxera joan nai nuke.

— Ez dizut joaten utziko. Aserratu egingo naiz.

— Geldituko naiz, ba.

— Bai al dakizu zuretzako moduko neska bat emen bertan dagoela?

— Bai?

— Bai. Lagunak gera. Adela du izena eta fruteri bat dauka. Zutaz askotan itzegin diot. Mutil on bat zerala eta gautxo jatorra. Lazo, boleadora eta zaldien tresnak nola egiten eta apaintzen dituzun. Apainketa ikusgarri oiek egiten, emakumeak bordatzen bezela aritzen zerala.

— Bai. Alegiñak egiten ditut. Lan oiek nere gogokoak dira.

— Segituan deituko diot eta emen zaudela jakiñaren gañean jarri.

— Nai duzun bezela.

Elenak deitu dio. Denda itxitakoan etorriko dala erantzun du. Nemesiok bere artean:

— Orrela datorren neska ez da oso lotsatia izango. Etzaizkio mutil baten aurrean masallak gorrituko.

Eta bere buruari:

— Erne, Nemesio! Altxa buru ori eta ez de dilla gautxo bat emakumeak zabaltzen dituzten sareetan erori.

Nemesiok badaki Elena, gaztexeago zanean, bide okerretatik ibillia dala. Kaxildak, Martin eta

Elenaren arteko artu-emanak ikusirik, bere amorrazioan gautxoeri ere esan zioten. Orregatik, Nemesio ez da pio-pio, Elenak esaten dizkion guztiekin eta eskeintzen dion frutera orrekin. Bere artean:

— *¿A dónde vas conmigo al hombro?*

Elena eta Nemesio elkar-izketan ari diralarik, Adela sartu da. Elkar agurtu eta berriketan ekin diote. Elenak, illunabarrean, bere gizonak lanak bukatzen dituenean, bueltatxo bat egin bear dutela esan diote; Nemesio gauean beraren etxean geldituko dala eta naiko denbora daukatela.

Adela, gero arte esanda, bere etxera joan da. Elena eta Nemesio gelditu dira. Elenak:

— Zer iruditu zaizu neska ori?

— Neska egokia da. Ez dauka aitzakirik. Bañan ez da neretzat egiten dana.

— Zergatik ez?

— Gautxo batek zer egin bear du orrelako emakume batekin?

— Ezkondu eta berari lagunduaz emen bizi.

— Ni ez nintzan jaio kale-zokoan bizitzeko eta berdura eta tomate saltzeko. Ni mendian jaio nintzan eta mendian bizi nai dut, txoriak kantatzen duten tokian, zaldiak irrintzi eta beiak marru egiten duten leku aietan. Itz batean, bakardadean.

— Zer izango da gero zure zartzaroa?

— Zartzaroak ez dit neri kezkarik ematen. Nerea ere beste askorena bezelakoa izango da.

— Arratsaldean danok aterako gera, eta zuk eutsi zaiozu Adelari besotik, eta kontu kontari ea zerbait egiten duzuten.

— Nik ez diot Adelari eutsiko, ez besotik eta ez ankatik. Elkarrekin ibilliko gera, bañan aurrera-biderik eman gabe.

— Bai tontoa zerala.

— Bai. Tontoa izango naiz. Bañan ni ez nintzan jaio neskak engañatzen ibiltzeko. Nik gaur edo bigar ezkontzea pentsatzen badut, Río Colorado'n badaude neretzat moduko mulata batzuk, zernaitarako balio dutenak, pizkorrak eta gautxo batentzat egokiak, eta oietako bat artuko dut.

ALDAKETAK

Nemesio, bere guraso eta senideekin egonalditxo bat egin ondoren, berriz ere San Jose'n dago. Río Colorado'ko berriak danak jakin nai dituzte. Martin eta Josetxo ere an daude. Josetxok galdetzen du:

— Zer motetako egaztiak daude Río Colorado'n?

Nemesiok erantzuten dio:

— Patagonia'n baño mota geiago daude. Lagoetan antzara, *cisne*, *flamenco*, aate, *gallartas* eta beste batzuk. Gañera, *martinetas* —epeerak, buruan ttonttorrarekin—, galeperrak, usoak, tortolak, *loros barranqueros*, *cotonos* eta abar. Txorietan, berriz, mota askotakoak. Danetan arrigarriena, *el tornero* deitzen diotena. Txori au, munduan danik langillenetakoren bat izango da. Alanbradak daude, *quebracho* deitzen dioten esolakin eginda. *Quebracho* au, egurrik gogorrenetako bat da. Gorri-gorria eta go-

gor purrukatua. Taladroak ere askotan autsi egiten dira bera zulatzerakoan, eta txori orren pazientzia ez da nolanaikoa: atzaparrekin esolari eutsi, kaxka-kaxka zulatu eta barrenean kabia egiteko tokia egin. Garrantzi aundia luke, txori orren lanak zenbat irauten duen eta zenbat milla golpe egiten dituen jakiteak.

Martiñek:

— Euskalerrian ere badaude okillak eta beste txori batzuk, zuloak egiten dituztenak; bañan egur ustelean. Beste bat ere badago, kukua deitzen diotena, seguru aski munduan danik alperrena. Onek txantxangorriari arrautzak kentzen dizkio, berak arrautza bat ipiñi eta or konpon. Alde ederra daukate, *el tornero* zintzo eta langille orrek eta Euskalerriko kuku alperreak.

Estancia San Jose'n goraberak izango dira laixter. Jorje Chile'ra dioa, andre koxkor baten billa, eta puestorako norbait bearko da.

Andresek ez dio oraindik iñori esan. Gau txoen artean, zeñi esango dion jakin naia dago. Ez da iñor, Los Andes'ko egalean dagoen puesto artan bakarrik egon nai duenik. Tomas, Alejandro eta Nemesio elkarrekin ondo bizi dira. Bañan bakarka egoteko ez dute balio.

Jorje bezelakoak gutxi izaten baitira. Bakarrik, amabost egun edo illabete bat iñor ikusi gabe, bere zakur eta zaldiekin, beti mendiko piztien atzetik.

Jorjeri azken egunak urbiltzen ari zaizkio. Andresek Martiñi deitu dio:

— Aizu, Martin: Kaxilda, Josetxo eta zu joango al ziñateke Jorjeren puestora, ura Chile'tik etorri arte?

— Ez dakit Kaxildak naiko duen.

— Deitu zaiezu bieri.

Martin, Kaxilda eta Josetxo Andresen aurrean daude. Au onela mintzatzen da:

— Badakizute Jorje ezkontzera dijoala. Ura etorri artean, zuek irurok puestora joatea nai nuke. Illabete bat barru, gutxi gora-bera, emen dugu berriz ere Jorje bere emaztearekin, eta orduan onera etorriko zerate.

Kaxildak:

— Ni, orrelako tokian bizitzeaz izutu egi-ten naiz.

Andresek:

— Etzera bakarrik. Iru lagun izango zerate. Gañera, Josetxok ango zoko guztien berri ikastea nai nuke. Lan aundirik ez daukazute. Noizean bein alanbradak ikusi. Alanbre-mordoxka bat artu, eta, beiak edo guanakoak autsitakorik baldin badago, konpondu eta aurrera. Jorjek *winchester* bat or utziko du, Josetxoren-tzat beste bat artu emendik, bala-mordo batekin, eta ea zeñek geiago iltzen duzuten. Zakur-rak ere aukerakoak dituzute: abestruzak arrapatzeko galgoa, ardi-zakurra eta gañera leoi-zakurra.

Martiñek:

— Neregatik leoiak lasai lo egingo dute leitze-zuloan. Ni ez naiz errebolbera eta linternarekin aien loa galeraztera joango.

Andresek:

— Zu ez. Bañan Josetxo sartuko da oraindik zulo oietan, Jorje etortzen danean.

Josetxok:

— Ez dakit, ba. Neri ere otz-ikara ematen didate leoiak.

Andresek:

— Orain, joango zeraten ala ez jakin naidut.

Irurok elkarri begiratu diote eta baietz esan dute. Kaxildak:

— Gu joaten geranean, Lutxik lan asko izango du.

Andresek:

— Ez. Or dauka Alixi laguntzeko. Bien artean aixa egingo dituzte emengo lanak.

Andik atera dira. Kaxilda, Josetxo eta Alixi elkar-izketan ari dirala konturatu da. Banatze orrek onik egingo ez diotela pentsatzen du bere artean.

Illabete ori oso luze joango zaiote bieri. Noiznai elkarrekin izketan, eta orain bearbada astebete edo geiago bata bestea ikusi gabe. Josetxori, mendiko piztien atzetik ibiltzea asko gustatzen zaio. Bañan bai etxean daukan lore polit ori zaintzea ere.

Alixik Andresi esaten dio:

— Zergatik ez duzu puestora gautxoetakoren bat bialtzen?

— Ez, Alixi. Josetxok bazterretako berri ikasi dezala naidut. Bere aita eta amarekin on-

do egongo da mendi alde oietan. Illabete bat bereala joango da. Gañera, auto zarra eramango dute eta nai dutenean etorriko dira. Guk ere tar-teka bixita bat egingo diotegu, ea nola dauden ikusiaz.

Martin eta Kaxildak badakite, estanzian dauzkaten erosotasunak puestoan izango ez ditzutela. Estanzian gasolinazko motor bat daukate etxeko argia sortzeko; eta puestoan, orain eunka urte bezela, *candil* deitzen dioten krisallu bat, ardi-koipearekin argi egiten duena. Bañan estanziatik, gasolinarekin argi egiten duten farola pare bat eramatea pentsatu dute.

Jorje, alde egiteko prest dago. Zaldi-pare bat, danetan oberena, artuko du. Bere jaioterri-ra, *islas de Chiloé*'ra, joateko, Los Andes izugarri oiek igaroko ditu. Gero, zaldi oiek an utzi eta bere emaztearekin Santa Cruz'era itxason-tzian etorriko da.

Jaungoikoak egin zituen bezela daude oraindik ere mendi oiek. Ez da araño iritxi gizonaren gosea. Ez-eta lurra aztarkatzea eta, *excavadora* edo tresna aundi oiekin, alde batetik bestera eramatea, gaur egun toki askotan gertatzen dan bezela.

Jorje eztanziara etorri da. Azken egunak ditu eta gauzak antolatu bear. Berak alde egiteko, Martin eta familiak an egon bear dute; eta oek ere, puestoan bear ditzuten puskak, prest jarri bear ditzute.

Andresek, Martin eta familiari esaten dio-te:

— Jorjek bigar joan bear du. Guk ere guztiak prest eduki bear ditugu. Azeri-zepo-mordoxka bat artu ezazute. An azeri asko da, eta arrapatzeko garai ona duzute. Illea orain daukate legunena, eta, saiatzen bazerate, dozenaka arrapatuko dituzute. Ortarako au egin bear duzute: aragi-puska batzuk edo ardien barrenak soka bati lotu eta zaldiz bide txiorretan barrena ibilli. Azeria, sudur onak baititu, arrastoan joaten da. Eta zuek an-emenka zepoak ipiñi. Baita ere oso ona da, illunabarrean, mendian, ildako animalien ezurrai su ematea. Usaia alde guztietara banatzen baita, azeriak sua egindako tokia billatuko dute. An ere zepo bat edo beste ipiñi.

Martin eta Josetxok, arrapatu dituzten zepo guztiak artu dituzte. Kaxildak Martiñi esaten dio:

— Orain mendi-arte artara joan bear. Askotan bakarrik egon bearko dut. Zuek, aita-semeak, or ibilliko zerate piztien atzetik egun guztian, ni etxean utzita.

— Ez; zu ere tarteka gurekin ibilliko zera.

— Gutxitan. Zaldiz aspertu egiten naiz eta geienetan etxe-zokoan egon bear.

— Denbora gutxian egongo gera, Kaxilda. Illabete bat bereala joaten da. Gañera, tarteka auto zarra artu eta eztanziara etorriko gera.

Bi autoak atera dituzte. Puskak antolatzen ari dira. Alejandrok laguntzen diote. Au ere Andresekin dijoa.

Josetxo, Alixirekin bazter batean, eskutik eldu eta ezin utzirik, munduari buelta eman bear balio bezela.

Andres etorri da eta daneri:

— Abiatu egin bear dugu.

Puesto aldera atera dira. Jorje an dago ateratzeko zai jarria. Bi zaldi oberenak lotuta dauzka. Zakur bat ere eraman bear du.

Bakardade oietan zakurra lagun ona da. Batez ere gauerako. Onela dijoanak, illuntzen zaion tokian lo egin bear du. Al badu, iturri baten inguruan geldituko da. Orregatik, lasaxeago lo egiteko, zakur bat bazterrean komeni da. Personak baño lo ariñagoa dauka, eta, zernai mintzio entzungo balu edo bateonbat etorriko balitz, segituan zaunka egiten du.

Jorje zaldiak lotzen asi da. Zaldi oiek txandaka igoko ditu. *Carguero* edo sokatik eraman bear duen zaldiari, bidean bear dituen puska guztiak jarri dizkio: aragia, gatza, *hierba mate*, kafea, ogia, zatoa ardoarekin, arropak, lotarako tapakiak eta abar. Ibillaldi luzea baita, ondo ornituta atera bearra dauka. Ez baitago iñun ere etxerik. Goian zerua eta bean mendiak eta errekek.

Jorjek bost zakur ditu. Bat berekin eraman-go du eta besteak Martiñi utziko dizkio. Onek ondo ezagutzen ditu zakur oek danak. Zeñek zertarako balio duen ere bai. Jorjek gauza bat eskatu dio Martiñi: egun pare batean zakur danak lotuta edukitzeko, bere arrastotik joan

ez ditezen eta bakarren bat mendi alde oietan galdu ez dedin.

Jorje prest dago. Danekin agurtu da eta abiatzera dioa. Ibillaldi on bat opa diote danak, eta aldez aurretik bere ezkontzarenatik zorionak eman dizkiote.

— Eskerrak danori!

Zaldi gañera igo da, eta, *carguero* ori ondolik duela eta zakurra atzetik, *cañadón* edo erreka baten barrena gorde da.

Jorjek, zaldi bat *palenque* edo *estaca* lodi bati lotuta utzi du. Andresek Josetxori esaten dio:

— Zaldi ori askatu ezazu eta *tropilla* edo zaldi-mordoxka ekarri, emen inguruan ibilliko dira eta.

Ekarri ditu eta korranean sartu. Andresek, Martin eta Josetxok bezin ondo ezagutzen ditu zaldi oek, eta, banan-banan, bakoitzak zer akats edo billaukeri dauzkan esaten du.

— *Lobano* au, *zaino negro* ori eta *overo* ura, bera etortzen danerako utzi itzazute, arriskukoak dira eta. Zuek, azeri-zepo eta orrelako trasteekin ibiltzeko, onako oek artu bear dituzute.

Eta mantxoena erakutsi dizkiote.

Jorjek bazterrak txukun utzi ditu. Bañan Kaxildak oraindik obeto nai lituzke eta antolaketan ari da.

Andresek esaten diote:

— Naiko aragia badaukazute. Zikiro bat ilda utzi dizute. Zuek emen bapo biziko zerate.

Jorje etorri artean ez dugu ardirik bilduko eta alanbradak ikusi beste zer egiñik ez daukazute. Nai duzutenean, *winchesterrak* artu eta abestruz edo guanako iltzera joan. Erbi, eper edo beste egaztirik jateko gogoia daukazutenean, eskopeta artu eta nai dituzuten guztiak ilko dituzute. Zer geiago nai duzute? Lendabiziko egunetan, oitu arte, ezin-etsi aundia egingo dizute aldaketa onek. Bañan gero, nai baño len igaroko zaizute illabetea. Gañera, zerbait bear baduzute, autoan bereala joango zerate estanzia-ra. Eta, ezer bear ez baduzute ere, nai duzutenean etorri guregana.

Alejandrok:

— Tomas, Nemesio eta ni edozein jaietan etorriko gera bueltatxo bat egitera. Gañera, Josetxorekin abestruzeri korrikaldi batzuk eginarazi bear dizkiotegu, galgoarekin eta boleadorakin. Orain gu bagoaz eta emen gelditzen zerate. Josetxo, zer esango diot Alixiri?

Kaxildak:

— Lenago ere, esan bear zizkionak esan be-riak izango ditu. Ez dio beiñepein eskutik be-realakoan utzi. Bazirudien etzutela urtetan gei-go elkar ikusiko.

Andres eta Alejandro San Jose aldera abiatu dira, eta beste bat gelditzen da, pozik joango litzakena.

ZAKURREN OIUA

Lendabiziko egunak ondo dijoaz puestoan. Martin eta Josetxo or dabiltz azerieri zepoak ipintzen eta abestruzak iltzen, batzuk tiroz eta beste batzuk galgoekin. Kaxildak, otorduak ipiñi eta etxeko lanak egin. Ia beti bakarrik etxean. Ez dauka zaldiz ibiltzeko gogorik. Naiago du etxean egon.

Gaur igandea da eta gautxoak etorri zaizkiote. Tomasek Kaxildari, berak San Jose'n ibiltzen zuen zaldia ekarri dio, umilla eta ibilli atsegiñekoa, eta esaten dio:

— Ara emen zure *favorito* ori, nai duzunean ibillaldi batzuk egiteko.

— Eskerrik asko, Tomas. Gaur bertan zuekin aterako naiz. Bañan ez korrika ibiltzera, bazter batetik begira egotera baizik.

Josetxok *tropilla* ekarri du. Gautxoak, beren zaldiak ez nekatzearren, zaldi berri bana artu dute. Besteak gero etxera joateko bear baitituzte. Bañan danetan biurrienak eta pizko-

rrenak berexi dituzte, abestruzeri segi ibiltzeko.

Abestruzak nun dabiltzan ikusi dute. Zabaldu eta pixkanaka aiengana bildu dira. Abestruzak, zaldizkoak datozela ikusi eta etzan egin dira. Kaxilda, mendi-ttonttor batean gelditu eta begira dago. Zaldizkoak ia bertan diranean, abestruzak atera dira. Gautxoak boleadorak bota, bat edo beste arrapatu eta puesto aldera datoz.

Kaxildak:

— Auxe bai zaldia, ibiltzeko atsegiña!

Tomasek:

— Bai. Lendabiziko egunetik igerri nion orri, ezi-errexeta eta ibilli onekoa izango zala. Alagertatu ere. Orren gañean; baso bat ur ixuri gabe eraman liteke.

Gautxoak garai onez alde egin dute San Jose aldera. Irurak elkar maite dute eta anaiak bezela dira. Galocean kontu kontari dijoaz. Zaldiak ere, etxe aldera dijoazenean, indarberritu egiten dira. Beren lagunetara lenbailen iritxi nai izaten dute.

Puestoan, irurak berriz ere bakarrik gelditu dira. Afal ondoan, Martin eta Josetxo, gautxoak ekarri dituzten periodiko eta errebistak ikusten ari dira. Kaxilda, sukaldea antolatzen. Orduak aurrera dijoaz, bañan oerako presarik ez dute.

Alako batean, zakurrak oiuz luze beldurgarri oietakoak egiten asi dira. Kaxilda izutu egin da. Martiñek esaten dio:

— Lasai, emakumea, lasai! Sorginkeriak kendu itzazu burutik.

— Ez da sorginkeria. Zakur danak batera oi u egiten dute eta gure artean zerbait gertatu liteke.

Jose txok:

— Ama, zakurrak ez dakit; bañan, orrela mintzatz en bazera, zuk izutuko gaituzu.

Martin atera da, zakurreri errietan eman diote eta ixildu dira. Etxean oster a sartu da eta esan du:

— Seguru aski, Jorjeren falta somatzen dute. Orregatik egiten dituzte oi u larri oi ek.

Kaxildak:

— Jaungoikoak nai duena izan dedilla.

Oeratu dira. Goizean, Martin eta Jose txo eguneroko ibillaldietara atera dira, azeri eta abestruzen atzetik.

Kaxilda etxeko lanak egiten ari dala, zakurrak zaunkaka asi dira eta atarira atera da. Gizon bat zaldi gañean dator. Bañan zaldi bakarra dakar; *carguerorik* ez. Etxe ondora etorri danean, Kaxildak esaten dio:

— Jetxi zaite.

— Eskerrik asko.

— Zaldia askatu ezazu.

— Ez; segituan joan bear dut. Mesedez, poxpolorik bai al duzu?

— Bai; badut.

Kaxildak kaja bat ekarri dio. Gizon orrek galdetzen du:

— Zenbat balio dute?

— Ezer ez.

— Eskerrik asko.

Eta alde egin du. Kaxilda arrituta dago. Gizon ori nor ote zan? Emen geienak bi zaldi edo geiagorekin ibiltzen baitira, eta ori zaldi bakarrarekin.

Martin eta Josetxo azeri-larru batzuekin etorri dira. Kaxildak gizon bat etorri dala esaten diote, eta zaldi bakarrarekin.

Martiñek ez dio orri inportantzirik eman. Onela dio:

— Bearbada, bi lagun izango ziran. Poxporik gabe gelditu diranean, bat billa etorri eta bestea inguruan gelditu. Zer gizon-modu zan?

— Ez beiñepein gaztea. Berrogei urtetik gorakoa.

Martiñek:

— Auskalo zein izango zan.

Gizon ori zein zan, denbora asko baño len jakingo dute. Martin eta Josetxok ez dute ezagutuko. Bañan Kaxildak denbora asko izango du ezagutzeko.

Gizon ori, beste batekin, mendi koxkor batean gelditu da, puestoa aurrez-aurre daukatela eta Martin eta Josetxoren joan-etorriak ondo zaintzen dituztela. Oek egunero ordu beretsuan ateratzen dira eizera edo arrantzara; eta an, mendi ttiki artan, lau begi zorrotz daude, urrutira ikusten dutenak.

Mendian bizi denak, geienez bixta ona izaten du, urrutira begiratzen oituta dagoelako. Mendi koxkor ortan dauden gizon oiek ere ola-

koxeak dira, *matreroak*, mendiko abere izuen antzera beti alde guztietara begira daudenak.

Martin eta Josetxo gizajo oiek orain pozez dabilta piztien atzetik. Oitu ere egin dira bakardadean bizitzen. Berak nai duten bezela dabilta. Kaxilda ere pozez dago, egazti eta arrai goxoak eramaten dizkiotelako.

Igandea da. Andres, Lutxi eta Alixi etorri dira. Gautxoak estanzian gelditu dira. Autoaren soñua somatu dutenean, danak atera eta urte-tan elkar ikusi ez bezelako ongi-etorria egin diote elkarri.

Josetxok ere begi alaiak jarri ditu Alixi ikusi duenean. Segituan alde batera egin dira eta *txu-txu-txu*, bakoitzak bere kontuak. Gaurko eguna elkarrekin igaroko dute.

Lutxik jan-gauza batzuk eraman dizkiote, eta postrea ere bai.

Andresek, ea bazterrak ikusi dituzten galdetu diote Martin eta Josetxori.

Baietz erantzun diote. Alanbradak ondo daudela. Guanako bat zegoela trabatu eta illa. Bañan alanbrerik autsi gabe. Ardi, bei eta abereak ondo dabilzala. Josetxo eta biak egunero egiten dutela ibillaldi bat, azeri-zepoak ikusiaz. Azeri eta abestruz batzuk ere arrapatu dituztela.

Andresek Kaxildari:

— Etsi al duzu zuk, Kaxilda?

— Bai; oitzen ari naiz. Amabostaldi bat igaro dugu eta pake ederrean bizi gera. Askotan bakar-bakarrik egoten naiz. Bañan onera

oraindik bat bakarra etorri da. Ura, poxpolo bila. Eman nizkion eta segituan alde egin zuen.

Andresek:

— Alde batetik bestera zijoanen bat.

Kaxildak:

— Seguru aski.

Eguna puestoan igaro ondoren, Andres, Lurtxi eta Alixi San Jose'ra dijoaz.

Urrengo goizean, Josetxok *tropilla* ekarri du, aitak eta biak zaldi bana artzeko. Bana aukeratu dute eta gañerakoak biali. Martiñek bei bat jetzi du. Esnea Kaxildari eraman eta esaten dio:

— Gosaria prest al daukazu?

— Bai; nai duzutenean etorri.

Aita-emeak gosaltzen ari dira. Martiñek onela dio:

— Kaxilda, gaur illunabarrean erbi bat ilbear dugu beko lintzuran. Pixka batean gorde eta segituan etorriko dira.

— Nai baduzute, ekarri. Nik maniatuko dizutet.

Josetxok:

— Nik bateonbat ilko dut!

— Ea, ba, egia dan.

Zaldia lotu dituzte eta ateratzera dijoaz.

Kaxildak:

— Lenbailen etorri zaitzte.

— Zergatik, ba?

— Nik zuekin naiago dudalako, bakarrik baño.

Martiñek:

— Lasai egon zaite, emakumea. Gu beti bezela etorriko gera.

Biak alde egin dute. Kaxilda etxeko lanak egiten ari da. Alako batean, zakurrak zaunka-ka asi dira. Kaxilda atarira atera da. Bi gizon lau zaldirekin ikusten ditu. Oietako bat ezagutu du: poxpoloak eskatu zizkion ura.

— Jetxi zaitezte —esaten diote Kaxildak.

Jetxi dira eta ezagutzen duen orrek esaten dio:

— Zuk gurekin etorri bear duzu.

— Nik nora joan bear dut?

— Guk esango dizugu. Zure arropak artu itzazu eta aguro ibilli.

— Nola joango naiz ba ni, nere senarra eta semea utzita? Gañera, momentu batetik bestera etorriko dira.

— Ez, ez dira etorriko. Atera berriak dira eta nora joan diran ikusi dugu.

Kaxilda, ezer egiterik ez daukala ikusirik, negarrez asi da.

— Ixo! —esan dio, eta Kaxildaren atzetik barrena sartu da—. Artu itzazu arropak eta oñetakoak, eta goazen. Zaldia or daukazu. Arropak *cargueroari* ipiñiko dizkiogu.

Kaxilda lur jota dago. Ez dauka anketan in-darririk eta zaldi gañera igotzen laguntzen diote. Arropak *cargueroari* ipiñi eta aurrera.

Kaxilda negar eta negar dijoa, juxtu-juxtuan zaldi gañetik erori gabe. Ez daki, ez nora dijoan, eta ez berarekin zer egin bear duten. Il-

tzera daramatela iruditzen zaio. Pentsamentu beltzez beteta dago bere burua:

— Lengo gauetako zakur-zaunka beldurgarri aiek pamilian ez-bearren bat gertatuko zala aditzera ematen zuten, eta orra neri gertatu ere. Amaika ixtillu igarotzeko jaio nintzan ni egun batean Beko-errota'ko zoko artan. Antxe gelditu banintz, naiz arrastaka bizi, nere Josetxorekin eta gurasoekin! Ameriketara etorri bear omen zan. Etorri nintzan eta orain *bandido* batzuen eskuetan nago.

Gauza oek eta geiago pentsatzen ditu Kaxildak, matreroen atzetik dijoalarik. Oraindik Andresen eremuetan barrena dijoaz. Or dabiltz nunbait ere Martin eta Josetxo lasai asko, orrelako gauzarik gogoratu gabe.

Kaxildak, alde batera ez ikustea obe dala pentsatzen du, matreroen aurrera azaltzea baño. Oek bi *winchester* daramazkite *cargueroaren* alde banatan, eta gañera errebolber aundi bana gerritik zintzilik. Martin eta Josetxo ere armakekin dabiltz, eta, Kaxilda matreroak daramatela ikusiko balute, elkarri tiroka ekingo lio-teke eta seguru aski Martin eta Josetxo galeran aterako lirake, matrero oiek ondo tiratzen dute eta. Onezkero, bein edo bein poliziakin tiroka ibilliak izango dira, eta bateonbat il ere bai.

Andresen eremuetatik laixter aterako dira. Kaxildari gauza bat gogoratu zaio. Atera baño len, señale bat edo zeozer utzi nai du. Noizbait ere bateonbat, Martin, Josetxo edo gautxoren bat, alanbrada nola dagoen ikusiaz or barrena

igaroko dala badaki, eta zaldi gañean daraman jersey galdua bezela alanbrada-bazterrean uztea bururatu zaio. Bi matreroak aurretik dijoaz eta Kaxilda atzetik; eta diximulo aundiarekin jersey zaldi gañetik erortzen utzi du. Matreroak ez dira konturatu.

Beste aldera igaro nai luteke. *Tranquera* edo atakarik ez dago. Zaldi gañetik jetxi dira. Kaxildari ere, jeixteko esan diote. Alanbrada lasai xamar dago eta beste aldera gañetik igaroko dira. Bi matreroak alanbrada zanpatu dute, eta Kaxildak lau zaldiak banan-banan beste aldera pasa ditu.

Orain senarra eta semea atzean gelditzen zaizkio. Beren puesto edo bizi-leku artara azken aldiz begiratzen du. Gutxi gora-bera nun dagoen badaki. Begien aurrean dauka, Martin eta Josetxok eramango duten estuasuna eta larrialdia, bazkaltzera joan eta etxean iñor ez.

Oiek danak gogoratu eta negarrari eman dio. Matrero gaizto eta biotz gogor oiek ixilduarazi egin dute. Kaxilda nekatuta eta izututa dago. Ez daki noraño joan bear duen. Aurrean dauzkan mendi aundi oieri begiratzen diote eta bere artean esaten du:

— Nun ote dago *bandido* oen gorde-lekua?

Kaxildak matreroeri, nekatuta dagoela eta atsedean egin nai lukela esaten diote. Bañan onela erantzun diote:

— Lendabiziko iturrian geldituko gera. Zeozer jan, pixka batean egon eta gero berriz

aurrera. Oraindik oso urrutira joan bear dugu, eta illuntzen dan tokian gaua pasa.

Iturri bat arkitu dute. Zaldiak askatu dituzte, ura eman eta jaten ipiñi. Berak, *asado* edo ardi-kostillak erretzen asi dira, eta erretakoan jateari ekin.

Kaxildak jateko gogorik ez du. Jateko baño, gogo geiago dauka, al balu, iges egiteko. Bañan nola iges egin bi zakur oien artetik?

Atsedeen-aldi baten ondoren, berriz ere zaldiak lotu eta aurrera. Gero eta bide zakarragoak eta nekosoagoak. Matreroak ere, auntsak bezela, mendira jotzen dute.

GALDUAREN BILLA

Martin eta Josetxoren larri-aldia ez da nolanaikoa, etxera joan diranean. Kaxildarik iñun ere ez. Zoko guztiak arrotu dituzte eta arrastorik ez. Kaxilda eta bere arropak falta dira. Gañontzeko gauzak beren tokietan daude. Diru pixar bat ere bazeukaten gordeta, eta bere lekuan dago.

Martiñek Josetxori esaten dio:

— Goazemak estanziara. Zeozer an gertatuko uan eta an egongo duk.

— Eztanziara joateko zertarako eraman bear zituen arropa guztiak?

— Ori ala duk. Bañan ala eta guztiz ere, joan egin bear diagu.

Auto zarra artu eta San Jose aldera abiatu dira. Emen zeozer jakingo zutela uste zuten, bañan ezer ere ez. Danak arrituta gelditu dira gertaera orrekin eta ez dakite nora jo.

Andres eta Martin elkarrekin dira. Onela diote:

— Aizu, Martin: ez ote zaizu zuri beste norbaitekin joan?

— Ez. Ori bai ezetz. Arek bere jenioa badauka, bañan orrelakorik ez luke iñola ere egingo.

— Orduan zer gertatu da?

— Ez dakit.

— Nora edo ara jo bearra daukagu, ba.

— Arrigarria benetan gertatu dana. Ura etzegoen burutik arinduta. Sekula ez diot ezer igerri.

— Bateonbatego gogorrean eraman ote du, ba?

— Ori ere baditeke. Bañan or inguruan etzebillen iñor.

— Guk egin bear duguna da, bi autoak artu eta, bat alde batera eta bestea bestera, inguruko estanzia danak ikusi. Ea zeozer dakiten edo egun auetan norbait ikusi duten. Gaur ezeren aztarrenik ateratzen ez badugu, bigar milikoeri parte ematera joango gera. Orain, aruntzean, Josetxo eta Nemesio puestora eramango ditugu.

Andres alde bateko estanzia ikustera atera da, eta Martin puesto aldera. Josetxo eta Nemesio emen utzi eta inguruko etxe guztietara joango da.

Ibillaldi luze bat egin ondoren, lendabizi Andres eta gero Martin etorri dira San Jose'ra. Bañan biak joan bezela: ezeren berririk gabe. Estanzietan, bat edo beste alde batetik bestera

joaten ikusi dituztela esan diote. Bañan orrekin ez da gauza garbirik ateratzen.

Errira jetxi dira. Aideportuan, pasajeroen lista galdetu dute. Emen ere ez dago. Portura joan dira, eta egun auetan itxasontzirik atera ez dala.

Martiñek Andresi esaten dio:

— Orain zer egin bear dugu?

— Komisariara joan.

Poliziak jakiñaren gañean jarri dituzte, eta berriz ere San Jose'ra. Autoa somatu dutenean, gautxoak, Lutxi eta Alixi atera dira, danak zerbait jakin naiean, bañan len bezela gelditu bear.

Martin erotuta dabil, zer egiten duen ez dakiela. Andresek esaten dio:

— Puestora joan zaite, Josetxo eta Nemesiorengana. Momentuan beñepein gelditu zaitzte irurok bertan, ea nundik edo andik aztarrarik ateratzen dugun.

Martin puestora iritxi danean, Josetxo eta Nemesio zerbait jakin naiean atera dira. Bañan Martiñek ezer ere ez daki.

Josetxo, ain ama-maite izanik, lur jota dago eta negar egiten du.

Nemesiori ere naigabe izugarria egiten dio gertaera onek. Urrikalduta dago. Afaria ipiñi du eta oeratu dira.

Goizean goiz jeiki dira, gautxoak oitura duten bezela, eta *mate* artzen ari dira irurak.

Martiñek Josetxori *tropilla* ekartzeko esan

dio, eta biak alanbrada danari buelta eman bear diotela. Biak alde banatara aterako dirala, eta:

— Elkarrenganutzen geranean, puestora etorriko gera. Eta zuk, Nemesio, zikiro bat ilko bazenu eta eguerdirako zeozer ipiñi, mesede egingo zenuke.

— Bai; nik oiek danak egingo ditut.

Aita-semeak atera dira. Josetxok Los Andes aldeko mugak ikusiko ditu, eta Martiñek beste aldea.

Alanbrada-bazterrean bide txiorra izaten da, ardiak, guanakoak, bei eta mendiko beorrak dabilzala egiña, eta Josetxo, bazterretara begiratuaz, trotean dijoa.

Alako batean, or ikusten du trapu bat. Zaldi gañetik jetxi eta artu du.

— Amaren jerse bat! Nere ama emendik eraman dute!

Zaldia eskutik artu eta oñez dijoa, alde guztietara ondo begiratuaz, Alanbrea lasai dagoela konturatu da. Zanpatuta ibillitako itxura dauka. Zaldien anka-arrastoak ere badaude.

Josetxok, segituan, bere ama matreroak eramana izango dala pentsatu du; emen atakarik ez baitago, alanbre gañetik pasa dirala.

Mendi aundi oietara begiratzen du. *Cóndor* egazti aundi oietakoak ikusten ditu, bueltaka dabilzala. Bere artean onela esaten du:

— Oiek, onezkero, nere ama bearbada ikusi dute.

Esaten dutenez, matreroak mendi-tontorretan dituzte beren gorde-lekuak. *Observatorio*

edo *mirador* bat bezela da berak dauden tokia, alde guztietara ikusten dutelarik. Armaz eta munizioz ondo ornituta daude, gerratean bezela. Oek geienak, justiziaren atzaparretan ez erortzearren, bakardade oietan gordetzen dira. Oietan asko, eriotzaren bat edo beste egiñak dira eta polizietatik iges dabilta.

Josetxok, bere amak oiek daukatela badaki. Dudarik ez dago. Bañan zein joaten da burua azaldu ta oiengana? Oiek, banan-banan, ara dijoazen guztiak botako lituzteke.

Josetxok denbora asko egin du emen eta aitak eremu aundiagoak igaro bear izan ditu. Alako batean or dator Martin. Josetxok esaten dio:

— Ezagutzen al duzu au?

— Amaren jerse bat! Nun billatu duk ori?

— Emen zegoen, alanbrada-bazterrean. Begira ezazu alanbrea zanpatu eta nundik pasa diran. Ama, matreroak eramana da.

— Bai; dudarik etzegok. Or egongo duk, mendi-kaxkoren batean, bandido oiekin.

— Nik joan bear dut, ba, amaren billa, norbaitek laguntzen baldin banau.

— A, gizajoa! Zer uste duk: oietara nolainai joan litekela?

— Arrisku aundia dagoela badakit nik. Bañan, ama salbatzearren, nere bizia utziko dut!

— Lendabizi San Jose'ra joan bear dugu eta Andresekin egon. Zer egin diteken, berak esango digu.

Martin eta Josetxok, puestora joan diranean, sorpresa aundia eramán dute: an dago Pacheco. Aita-semeak agurtu ditu. Nemesiok esanda, Kaxildaren gertaerarekin jakiñaren gañeán dago. Martiñi onela esaten dio:

— Zer pasa da Kaxildarekin?

— Guk ez dakigu ezer ere. Bakarrik, mendi aldera eramana dala. Dudarik atera gaituena emen da. Jerse au Kaxildarena da. Alanbrada-bazterrean zegoen. An daude alanbrada zanpata eta beste aldera pasatako zaldi-arrastoak. Euririk ez du egin eta arrastoak nabarmen daude.

Pacheco'k:

— Orain zer egin bear duzute?

— Lendabizi Andresengana joan eta zer bide artu bear dugun ikusi. Eta zuk, zer diozu?

— Ni, badakizu puesto ontatik milikoak batere kulparik gabe eramán nindutela eta, puestero ura il zuena arrapatu zuten arte, presondegian egon nintzala. Arrapatu zutenean, zigortuaz, berak il zuela aitortu zuen. Orain Ushuaia'n dago. Ni or ibilli naiz alde batetik bestera, bein ardi mozten, bestetan *arreos*, ardiak toki batetik bestera eramaten eta orrela. Orain toki batean nai nuke lan egin.

Martiñek:

— Andresekin itzegingo dugu.

Martin eta Josetxo, auto zarra artu eta San Jose'ra dijoaz, Kaxildaren jerse ura eskuan dutela. Iritxi diranean, danak urbildu zaizkiote.

Lutxik eta Alixik segituan ezagutu dute jerse ori. Lutxik:

— Jerse au neronek egin nion eta ondo eza-
gutzen dut.

Danak arrituta daude; ao zabalik. Martiñek Andresi esaten dio:

— Orain biok Santa Cruz'era joan bear
dugu eta komisarioarekin itzegin. Aruntzean,
Laguna Grande'ko milikoeri esango diotegu.
Bañan oek ez dira ezertan asiko, komisarioak
agindu gabe.

— Ez; ez dira ezertan asiko. Milikoak le-
nago ere eskarmentatuak daude mendi oietan
matreroen atzetik, eta bat baño geiagok bizia
galdu du.

— Pacheco etorri dala bai al dakizu?

— Bai? Eta nun ibilli da orain arte?

— Ardi mozten, *arreoak* egiten eta egokitu
zaizkion lan guztietan.

— Eta orain zer egin bear du?

— Estanzia batean gelditu nai luke.

— Orain beiñepein aurreragoko lanak ba-
ditugu eta puestoan gelditu dedilla.

Andres eta Martin komisarioengana joan
dira. Jersea erakutsi diote, eta alanbrada igaro
eta mendi aldera joanak dirala esan ere bai.

Komisarioak esaten diote:

— Bai; bañan nun dauden zeñek daki?
Mendi izugarri oietan zeñek billatzen ditu?
Bearbada, mugak igaro eta Chile'ko partean di-
ra. Billaketa au, zuek uste duzuten baño zalla-
goa da. Nik, milikoak bialdu baño len, zeozer

jakin nai nuke. Ortarako oberena auxe derizkiot: lagun bat edo beste diximulo guztiarekin mendi barru oietan barrena ibiltzea, ea zerbaiten aztarrenik billatzen duten.

Andresek:

— Emen kartzelan egondako Pacheco anda nere puestoan. Nik Ushuaia'n egondakoekin tratu gutxi nai nuke. Bañan gizon ori aproposa iruditzen zait mendi oietan barrena ibiltzeko, aitzaki-maitzaki bazterrak ikusiaz. Zaldi bakarra dauka; bañan nik beste bat, *carguero*, emango nioke. Ibillaldi luze baterako bear diran gauzak ipiñiko dizkiogu: arropa, jan-gauzak eta abar. Gañera, soldata emango diot; eta, Kaxilda nun dan somatzen badu, sari ederra izango du.

Komisarioak:

— Zuk pentsatu duzuna, ondo iruditzen zait. Zerbait orrela egin bearra dago. Ezin litezke poliziak or barrena itxumustuan biali, nun dabiltzan ez dakitela. Lendabizi, nora jo bear duten jakin bear dute. Nun dan jakinda ere, naiko lanak izango dira, eriotzarik gabe matre-roeri emakume ori kentzen.

Andresek:

— Pacheco'rekin itzegingo dugu. Mendi alde orretara joan nai duen galdetuko diogu. Bear dituen gauza guztiak emango dizkiogu eta ea arrastorik ateratzen duen.

Komisarioak:

— Ea suerte on bat izaten duzuten.

Andresek:

— Saiatuko gera.

Andres eta Martin etxe aldera atera dira. Estantzian egonalditxo bat egin ondoren, segituan puestora dijoaz. Emen dira, zerbait jakin naiean, Josetxo, Nemesio eta Pacheco.

Andresek, komisarioak esandako guztiak esan dizkiote: ezin litekela itxu-itxuan polizirik eremu izugarri oietara bialdu; aurretik argibideren bat bear dutela.

Andres Pacheco'ri mintzatzen zaio:

— Zu, Pacheco: joango al ziñake mendi oietara, aitzaki-maitzaki bazterrak ikusiaz, ea zerbait jakiten duzun? Nik aurretik diru puxka bat emango dizut, eta, gañera, or zabiltzan denbora guztian, soldata irabaziko duzu. Eta, Kaxilda nun dan somatzen baduzu, sari ederra ere izango da. Ori bakarrik jakin nai genuke: nun dan. Gañerakoa poliziak egingo dute. Konforme al zera?

— Bai, saiatuko naiz.

Nemesiori esaten dio:

— Bi zaldirik oberenak berexi itzazu, eta bear dituen gauza guztiak jarri *cargueroan*. Bearbada egun asko igaroko ditu mendi aunditan eta ondo ornituta joan bear du, an ez dago ezer ere eta *winchesterra*, errebolbera eta bala-mordo bat ere eraman ditzala, zerbait gertatuta ere. Zakur bat badauka eta ori izango du bere laguna.

Pacheco, danon artean antolatu eta mendi aldera dijoa, beñere ibilli ez dan tokietara. Ka-

xilda ezagutzen du. Bañan ikusita ere ez leu-
kake ura matreroeri kentzerik. Ez daki ez nora
dijoan eta ez noiz etorriko dan. Arriskuko ibi-
laldia asi du.

Andresi buru-auste gogorak sortzen zaiz-
kio. Kaxilda, mendi aldera eramana, iñork ez
dakien tokira. Orain Jorje puesto artarako pen-
tsamentuan bere emaztearekin etorria; eta onek
bakarrik egotera joango ez dala esan dionean,
Andres zer egin ez dakiela dago.

Jorje, asko estimatzen duen mutilla da. Gau-
zak beren tokietan jarri nai lituzke. Bañan nai-
ko lanak izango ditu. Kaxilda eramate orrekin
bazter guztiak naasi dira. Orain zein nun jarri
ez daki. Onela mintzatzen da:

— Aizu, Jorje: orain zer egin bear dugu?

— Neronek ere bai al dakit zer egin? Mar-
ta, puesto bateko bizimodua nolakoa zan jaki-
ñaren gañean zetorren, eta nerekin batean bizi-
tzeko pozez zegoen. Bañan, Santa Cruz'en Ka-
xilda matreroak eramana izan bear zuela esan
zigutenean, segituan esan zidan: Ni ez naiz ba-
karrik egotera joango.

— Ez nau batere arritzen ori esateak. Ka-
xilda urtetan aurrera dijoan emakumea da, eta,
ura eramán dutenean, Marta bezelako gazte ba-
tekin aurki saiatuko lirake. Nik urte-mordo bat
daramat emen, eta sekulan ez da orrelakorik ger-
tatu. Puestero asko dago bazterretan beren
emazteekin, bañan pakean bizi dira. Emendik
gorago, oso urruti, bai; emakumeren bat edo
beste galdu izan dala entzun izan dut. Bañan

emen beñere ez. Orregatik, bai al dakizu zer pentsatu dudan? Zu eta Marta gurekin estanzian gelditu zaitezte, eta Martin, Josetxo eta Nemesiori orain bezela jarraitzeko esango diotet, Kaxildaren berriak jakin arte.

Jorjek:

— Geldituko gera.

CERRO REFUGIO

Pacheco an dabil mendi barrenean ara eta onera, galduta balebil bezela, zokorik zoko eta gallurrez gallur, ea zerbaiten aztarrenik ateratzen duen.

Tarteka, eizean dabillen indio bat edo beste ikusten du. Oek, an inguruan iñor bizi ez dala esaten diote.

Pacheco, zaldiake geiegi beartu gabe, poliki-poliki dabil. Gaua datorrenean, iturri-ingururen batean gelditzen da. Ixiltasuna eta bakardadea. Goizean goiz zaldia lotu eta aurrera.

Bein batez, mendi koxkor batzutan barrena dabillega, gizaseme bat zaldiz ikusten du eta arengana dijoa. Egun onak eman ondoren, galduta dabillega eta ea nun dagoen galdetzen dio.

Onek, berak ere paraje aiek ondo ezagutzen ez dituela esaten dio; etorri berria dala eta zaldi baten billa dabillega; beldur dala *a la que-rencia* edo len zan tokira joan ote zaion.

Pacheco'k, zaldia nekatu xamarrak dauz-
kala esaten dio; bañan ea iñun ikusten duten
lagunduko diola.

Gizaseme orrek Pacheco'ri esaten dio:

— Zaldia, *tostado* bat da. Ikusten baduzu,
nun dan nik jakin dezadan, errebolberarekin
tiro bat tira ezazu eta joango naiz. Etzaitu zu
ezagutzen eta ez dizu arrimatzen utziko.

Pacheco'k, zaldi ori erreka-bazter batean
dabilela ikusi eta tiro bat tira du. Zaldia ez
da batere izutu, tiroekin oituta baitaude.

Gizon ori etorri da, zaldia artu eta Pache-
co'ri esaten dio:

— Goazemazu nerekin. Zaldia indarberri-
tu arte, egun bat edo beste gurekin egingo du-
zu.

— Geldituko naiz, ba.

Orrela, biak zokorik zoko mendi artean ba-
rrena joan dira. Arri azpian, legorpe batean, an
dago beste bat jatekoa ipintzen.

Pacheco'k agurtu du. Beste gizaseme orrek
bere lagunari Pacheco'rengatik esaten dio:

— Au galduta dabillen bat da. Zaldia ere
nekatuta dauzka. Egun pare bat gurekin egingo
du.

Pacheco'k ez ditu zaldia nekatuak eta ez
dabil galduta. Nai lukena, Kaxilda nun dagoen
jakitea da.

Alde guztietara begiratzen du. Matreroak
dirala segituan antzeman dio. An dauzkate baz-
terrean bi *mauser* edo fusil, tiro luzeetarako
winchesterra baño obeak. Gañera, errebolber

aundi bana gerrian. Jatekoa ipintzen ere, beren errebolberakin. Orregatik, Pacheco seguru dago matreroak dirala.

Segituan, ura berotu eta *mate* artzen asi dira. Lendabizi itz neurtuak, bañan poliki-poliki berriketan.

Bakardade aietan zer dabillen galdetu diote Pacheco'ri.

Onek, estanzia askotan lana eskatu duela erantzun diote, bañan beretzako modukorik ez dagoela eta mendi aldera jo duela.

— Emen ez duzu, ba, lanik billatuko. Mendi auetan bizi geranok ez gera aberatsak, bañan lanik egin gabe bizi gera. Or be alde ortan ibilli zeranean, poliziarik ikusi al duzu?

— Bai, bañan emendik urrutian: Laguna Grande'n.

— Gu, oietatik iges gabiltza. Orregatik, erne bizi bearra daukagu. Badaude geiago ere, gu bezela, mendi-zuloetan gordeta.

Bietako batek:

— Gaur egualdi ederra dago eta arropa batzuk garbitzera iturrira noa. Bereala legortuko baitira.

— Ni ere zurekin joango naiz.

— Nai baduzu, etorri.

Abiatzerakoan, Pacheco'ri esaten dio:

— Artu ezazu fusil ori.

— Zertarako?

— Guk, lo ere, fusilla bazterrean dugula egiten dugu.

— Zuek zakur bat bear zenuteke emen.

— Bai orixe! Naikoa litzake gu nun gorde-
ta gauden adierazteko. Guk emen, zaldia-
k besterik ez dugu bear. Oek iñoiz irrintzi egiten
dutenean, belarriak tente jartzen ditugu guk,
norbait ote datorren.

Arropak garbitu eta onela esaten dio Pacheco'ri:

— Guk emakumerik ez dugu eta geok garbitu bear arropak ere.

Pacheco'k:

— Emen ez da emakumerik izango.

— Bai. Beste batzuek badaukate, orain berriro nunbaitetik ekarria. Ikusten al duzu an urrutian mendi meiar luze ura?

— Bai; bakar-bakarrik dagoen ura.

— Bai. Inguruan beste mendirik ez dauka. Orri *Cerro Refugio* deitzen diote. Antxe, gu bezela ezkutatuak, iru lagun bizi dira. Ezagutzen ditugu. Tarteka, bixita egitera joaten gera. Lenago emakumerik etzeukaten. Bañan, azken aldian izan giñanean, emakume bat an zan. Ez oso gaztea; berrogei bat urtetik gorakoa. Otordua berak ipiñi zuen eta elkarrekin jan genuen. Oso itz gutxi egiten zuen emakume orrek. Ez genion galdetu ez nungoa zan eta ez ezer. Batek Kaxilda deitu zion edo zerbait orrela. Ez dakigu izen ori italianoa edo nungoa izan ditek-en.

Pacheco ixil-ixilik dago. Matreroak berriz ere:

— *Cerro Refugio* ori, emen danik tokirik oberena da ezkutatzeko. Alde guztietatik urru-

tira ikusten da, norbait baldin badator. Estalpe edo legorpe aundiak ditu, zaldi bat edo beste ere barruan egoteko modukoak. Mendi orrek daukan txarrena, urik ez izatea. Zaldieri, beko errekan edan-arazten diote; eta goian bear duten ura, ontzietan eramán.

Pacheco'k:

— Jan-gauzakin nola antolatzen zerate?

— Gu, erritik zerbait bear dugunean, aldeeneko estanzietara joaten gera eta bear ditugun gauza guztiak ekartzen dizkigute. Beraí ere, gurekin ondo egotea komeni baitzaiote. Txarrean asi ezkeró, galeran aterako lirake. Badakite gu oso onak ez gerala; zerbaitegatik gaudela mendi-zuloetan gordeta. Ez, noski, denbora bateko *ermitaño* aiek bezela, geren burua gogor artu eta barau egiteko. Aragi-puska ederrak jaten ditugu guk, eta ez degu geren bururik zigortzen. Bañan beste norbaitek zigortuko ote gaitun beldurra daukagu. Gu elkarrekin ondo konpontzen gera. Guk edo besteak, bei edo beorren bat iltzen dugunean, danon artean banatzen dugu. Emen, badakizu, bei edo beorizuak daude. Oek jaberik ez daukate. Arrapatzen dituenarentzat izaten dira. Tiroz iltzen ditugu eta inguruko guztieri izter bana edo puska aundi bana eramaten diotegu. Bi edo iru lagun dauden tokian, bei bat il eta aprobetxatu baño len ondatu egingo litzake. Onela, berriz, ia dana elkarren artean banatzen dugu. Guk, danon artean, elkartasun bat daukagu. Binaka edo irunaka bizi gera. Bañan, poliziak etorriko

balira, kontraseñak ditugu: alderako tiro jakiñak eta urrutirako suak. Ondo armatuta gaude eta munizioz ornituta. Ori badakite milikoak ere. Orregatik, onera etorri baño, naiago dute Laguna Grande inguruan ibilli. Gu nun geran ere badakite. Lenago etorri izan omen dira. Bañan bat edo beste sekulako emen gelditu ere bai. Zuk daramazun fusil ori, ildako miliko baten omen da, eta nere lagunak daukana ere bai. Guri, beste gordeleku batean diran lagun batzuk eman zizkiguten.

Arri-zulora arrimatu dira. Beste lagunak an dauka *asado* edo zekorraren kostillak erreta. Ardorik ez dute eta ura edan bear. Pacheco'k, zatoan ardo pixka bat badula esan diote. Dannon artean ustu dute, eta gero ur freskoa.

Matrero batek Pacheco'ri esaten dio:

— Bigar goizean estanzia batera ardo billa joan bear dut.

Pacheco'k:

— Nik ere, berriz be alde ortara abiatuko naiz.

— Bai; obe duzu. Emen, mendia eta erreka besterik ez daukazu. An, nunbait ere lana billatuko duzu.

Biak atera dira. Estanzia bixtan daukate. Pacheco'k esaten dio:

— Ni beste aldera nijoa.

— Nai duzun bezela.

Pacheco'k eskerrak ematen dizkio eta ikusi arte.

Pacheco, bakarrik egoteko eta gauzak pentsatzeko zaletuta zegoen. Ibillaldi nekoso ori ez da alferrikakoa izan. Andresek eman zizkion aginduak bete ditu. Kaxilda *Cerro Refugio*'n dagoela badaki. Bañan ura andik zeñek ateratzen du? Onek lanak eta buru-austeak emango ditu. Berak, beñepein, al dituen guztiak egin ditu bere aldetik. Gañontzeko gora-berak, Martin eta Andresen eskuetan utziko ditu.

Poliki-poliki dijoa. Gaua gañean du eta erreka-bazterrean gelditu da. Urrengo goizean goiz zaldiak lotu eta aurrera. Andresen muge-tara noizbait ere iritxi da. Alanbrada pasa eta puesto aldera dijoa.

Ia bertan dago. Zakurrak zaunkaka asi dira. Martin eta Josetxo atera eta or datoz korrika. Martiñek:

— Ezer jakin al duzu, Pacheco?

— Bai. Badakit Kaxilda nun dan.

— Ikusi al duzu?

— Ez. Bañan Kaxilda matreroak daukate. Nun dan, beste matrero batek esan dit; berri-ro ikusi duela, eta gañera berak ipiñitako bazkaria jan zuela.

— Nun da, ba?

— Emendik urruti, *Cerro Refugio* deitzen dioten mendi zorrotz batean.

Martiñek:

— Nemesio tropillaren billa joan da. Bereala etorriko da. Josetxo eta gu biok, auto zarra artu eta estanziara joan bear dugu.

Josetxok Pacheco'ri:

— Nere ama nun dan jakin eta zertako ez duzu ekarri?

— A, gizajoa! Ura andik ateratzeko, ondo istudiatu bearra zegok.

Nemesio tropillarekin etorri da. Pacheco ikusi duenean, ez du tropilla korralean sartzeko denborarik izan. Pacheco'ri ongi-etorria egin eta gauzak jakin-naia dauka.

Martin, Josetxo eta Pacheco San Jose aldera abiatu dira. Iritxitakoan, danak korrika atera dira. Pacheco ikusi dutenean, ezeren berririk baduen jakin nai dute. Baietz esan diote; Kaxilda nun dan badakiela. Bañan matreeroeri kentzeak lanak emango dituela.

Andresek:

— Zuk badakizu, beraz, nun dan.

Pacheco'k:

— Bai; badakit.

Andresek:

— Segituan Santa Cruz'era joan bear dugu, komisarioarekin itzegitera. Pacheco, Martin eta irurok joango gera.

Santa Cruz aldera abiatu eta Laguna Grande'n gelditu dira. Emen zerbait artu dute. Andresek, bertako milikoak jakiñaren gañean jarri bear dituela esaten du.

Oek erantzun diotenez, komisarioaren agindurik gabe ez dira ezertan asiko; eta, agindu eta gero ere, ez dira presaka ibilliko, goi artan nola artuko dituzten badakite eta.

Santa Cruz'era iritxi eta segituan komisarioarengana joan dira. Komisarioak Pacheco'ri:

— Nun dan zuk bai al dakizu?

— Bai. *Cerro Refugio*'n.

— Zeñek esan dizu?

— Matrero batek.

Eta gauza guztiak, diran bezela esan dizkio. Komisarioak:

— Nik ez dut mendi ori ezagutzen. Bañan, esaten dutenez, bandidoak gordetzeko apropos egiña dala dirudi. Nik mendi orri, *Refugium peccatorum* deituko nioke. Emengo zarreri entzun izan diotenez, mendi luze ori beti izan da matreroen gordeleku. Eta ara joan diran poliziak, ez dira danak etorri. Joan-aldi bakoitzean, bat edo beste bertan betiko gelditu da. Orregatik, ba, Andres, Kaxilda aieri kentzea oso zalla da. Berak dira mendi-tontor artako jaun eta jabe. An ez du agintzen ez gobernuak, ez poliziak eta ez iñork. Ondo armatuta daude an, gudariak bezela, mendi ori zaintzen.

Andresek:

— Bai. Ori dana orrela izango da, bañan zerbait egin bearra dago.

Martiñek:

— Nun dan jakinda, nola ez gera, ba, saiatuko?

Pacheco'k:

— Matrero batek esan zidanez, kontraseñak dauzkate, poliziarik joaten bada, arriskuan daudela elkarri aditzera emateko. Eta beuren

gordelekutik danak batera segituan ateratzen dira, poliziari gogor egitera.

Komisarioak:

— Bai. Ori egia da. Orregatik, aruntz azaldu baño len, ondo istudiatu bearra daukagu.

Andresek:

— Zertan gelditzen gera?

Komisarioak:

— Denbora pixka bat utzi zaidazu, ea nola moldatzen naizen. Bearbada, nik dauzkaten baño polizia geiago bearko ditut. Río Gallegos eta San Julián'era laguntza eskatuko dut. Gauza aukeratu ez dira egun batetik bestera egiten. Aste bat edo beste igaro liteke. Mendi-rako prest geranean, deituko dizut.

Andresek:

— Lenbailen izan dedilla.

— Alegiñak egingo ditut.

Eguna joan, eguna etorri eta deirik ez. Bi, iru, lau aste joan dira eta komisarioa ixilik. San Jose aldean beren onetatik aterata daude. Martiñek:

— Zer arraio egiten dute polizi oiek?

Andresek:

— Polizi oiek ez daukate *Cerro Refugio* ezagutzera joateko amorrazio aundirik. Bada-kite an daudenak nolako ongi-etorria egingo dioten. Atsegiñagoa da, erri aldean alferkerian bizitzea. Emakume bat matreroak eraman dutela. Eta zer? Ez dute beñepein iñor il. Eta, emakume bat mendian dalako, berak beren bizia arriskatu bear al dute?

San Jose'ko danak komisarioaren ixillaldia-
rekin aspertuta daude. Andres eta Martin erri-
ra dijoaz. Komisarioarengana sartu eta noiz ate-
ra bear duten galdetu diote.

Onek, San Julian'go komisarioarekin izana
dala erantzun diote; bañan mendira bialtzeko
moduko milikorik ez daukala. Batzuk or dabil-
tzala eztanrietan barrena gobernuak agindutako
agiri batzuk betetzen, eta beste batzuk errian
bertan bear dituela. Erria ezin ditekela polizia-
rik gabe utzi. Mendian matreroak baldin ba-
dira, kalean ere aien antzekorik badala, eta
errespetoa edukitzeko miliko batzuk nai ta nai-
ezkoak dirala. Río Gallegos'ko komisarioak ere
gauza berdintsuak esan dizkiola; ez diola es-
perantzarik eman.

Andres eta Martin oso minberatuta gelditu
dira. Komisarioari esan diote:

— Zertako ez diguzu deitu eta gauzak argi
eta garbi esan? Onezkero, geren artean ere zer-
bait egingo genun. Lenago, Pacheco bialdu eta
Kaxilda nun dan jakin genun. Orain ere beste
zerbait pentsatu bearko dugu, baldin poliziarik
joan ezin baditeke.

Komisarioak, Andres eta Martin aserre xa-
mar dirala ikusirik, onela dio:

— Ni saiatu naiz beste erri oietatik polizi
batzuk ekartzen. Bañan bialtzeko modukorik
ez daukatela esan didate. Nik zer geiago egin
nezake?

Andresek:

— Zuk nai izan ezkerero, emendik bat edo beste, eta Laguna Grande'n ia egun guztia polizi-etxetik atera gabe musean eta alferkerian pasatzen dutenak, elkarrekin bildu zitezkean. Orrelako milikoekin ez dauka gobernuak kondekorazio asko banatu bearrik.

IGES

Kaxilda an da *Cerro Refugio*'n. Ez daki ezer ere. Ez etxekoak nun dan dakitenik, ez Andres eta Martiñek poliziarekin artu-emanetan diranik.

Amets bakarra dauka: iges egitea. Aspaldian zai dago, itzuli egiteko egokiera bat arrapatu naiean.

Matreroak, beren gordelekitik urruti xamar, zezen bat tiroz il dute. Irurak, aren aragiaren billa joan dira. Kaxildak, menti-tontor artatik, zein aldetara jo duten ikusi du.

Lendabizi, zaldiak ikustera joan da. Arri azpiko legorpe batean daude. Bi dira: beltz bat eta gorri bat. Bieri begiratzen diote. Zaldi beltza erdi lotan bezela dago. Kaxilda an dagoenik, ia ez da konturatu ere. Gorriak, berriz, begiak erne ditu eta burua arro.

Kaxildak beltza aukeratu du. Gorria baño lasaiagoa eta gozoagoa ematen du. Segituan lotu bear du.

Gauza guztiak prest dauzka. Matreroak etortzerako, berak alde egin bear du. Onera etorri ezkeroztik, ez da zaldiz ibilli eta aguro nekaturko dan beldur da. Bañan alegin guztiak egin bear ditu, bandido oien atzaparretatik iges egiteko.

Lenago ere bein baño geiagotan bakarrik utzi izan dute, eta alde egin dezakenik ez dute pentsatuko.

Zaldi beltza artu eta lotu du. *Recado* edo *monturan* bear diran puskak, al duen bezela ornitutu ditu. Biderako, aragi erre pixka bat, sardiñ-lata bat edo beste, ogia edo *galleta* deitzen diotena eta bi manta artu ditu.

Urrutira begiratu du. Ez da iñor ageri. Matreroak alde batera joan dira. Bera, mendiaren beste aldera jetxiko da.

Aitaren egin eta zaldi gañera igo da. Bañan zaldia bertan gelditu da. Bere artean:

— Zaldia bai mantxoa!

Ain mantxoa ere, ez baitzaio geiago mugituko.

— Goazen, zaldia! Arre!

Arre esan edo iso esan, beltzari berdin zaio. Zaldi ori, emen *empacador* esaten dioten oietakoa da. Ez atzera eta ez aurrera, jo edo ez jo, berdin; kasketa jartzen zaiotenean, ez dira mugitu ere egiten.

Kaxildak pozik joko luke. Bañan beldur da, salto bat edo beste uste gabean egin eta lurrera botako duen. Pallakatuaz eta orpoakin

kostilletan joaz alegiñak egiten ditu ea ateratzen dan; bañan alferrik. Bere artean:

— Zaldi onen gañean egon edo sukaldeko aulki batean egon, gauza bera.

Jetxi da. Tresna guztiak kendu eta lenago zegoen lekura eraman du. Orain zaldi gorriarekin arriskatu bear du. Puska guztiak ipiñi dizkio. Beldurrarekin igo du, eta, ondo atera danean, pozez dago.

Kaxilda mendian beiti dijoa. Ez daki ez nora jo, ez gaua nun igaro bear duen eta ez zer gertatuko zaion.

Matreroak berandu xamar bueltatuko dirala badaki. Zezenaren aragia beste matreroeri eraman bear diote eta berriketan denbora joango zaiote. Bañan goiz antzean joango balira eta bere falta somatu, segituan alde banatara aterako lirake; eta, arrapatuko balute, gorriak erakutsiko lizkioteke.

Kaxildak milla pentsamentu daramazki. Amaika aldiz gogoratzen da Euskalerriaz eta Beko-errota'n bere guraso eta Josetxorekin bizi izan zan garaiaz:

— Beldur zan Martin nik an asko sufritu-ko nuela. Neretzat bizimodu atsegiñago bat nai zuen. Orain arte beñepein egun atsegin gutxi izan ditut, eta aurrera ere beldur naiz alabe-rean segituko ote dudan.

Kaxilda aurrera dijoa bere zaldi gorriarekin. Gordelekutik atera ezkerreko eremuak igaro ditu. Illunabarra gañean da eta gaua nunbait pasa

bearra dauka. Erreka-bazter baten ondoan, zaldiarentzat belarra ikusten du eta bertan jeixten da.

Zaldiari tresnak kendu dizkio, errekan edan-arazi ere bai, eta, belarrrik oberena dagoen tokian, soka luze batekin lotu du.

Berak, zartaka batzuen ondoan lo egin bear-ko du. Errekatik ura ekarri eta aragi errea otzajan du. Poxpolorik badu; bañan, bada-ezpada ere, ez du surik egin nai, iñork kerik ikusi ez dezan.

Mendi arte oietan, udaran ere gauak freskoak izaten dira. Lotarako erosotasun aundirik ere ez dauka: ardi-larru bat, *recado* edo *monturan* dituen *mandil* eta *bajera* batzuk eta bi manta. Etzan eta tapatu da. Bañan, nekatua egon arren, ezin du lorik artu.

Leoiaren bat etorriko zaion, beldurrak aidean dago. Gau guztia erne igaro du. Goiz aldera, egunsentian, logalea etorri zaio eta lo-kuluxkan dago.

Alako batean, zaldiak irrintzi egin du. Kaxilda izututa altxa da. Norbait izango zala uste zuen. Bañan zaldiak mendiko beor izuak ikusi ditu. Kaxildak ere ikusi ditu eta pixka bat lasaitu da.

Eguna argitu duenean, errekatik ura ekarri, zerbait artu eta berriz ere prest dago alde egiteko.

Ez daki nun dan. Bañan bai erreka ortako urak itxaso aldera dijoazela, eta, erreka ondolik joan ezkerre, Santa Cruz aldera dijoala.

Zaldi ona du eta pozez dago. Jaungoikoaren laguntzarekin bi edo iru egun barru Martin eta Josetxorekin izango dan esperantza dauka.

Kaxilda, zaldia lotu eta erreka-ertzean barrera abiatu da. Mendietatik jeixten diran urekin, errekek gero eta ur geiago dakar. Bazter guztietara begiratzen du eta ez da iñor ageri. Bere artean pentsatzen du:

— Euskalerrian, erritik urruti xamar dagoen lurrari, basamortua deitzen diote. Au bai dala basamortua! Ez Euskalerrian diran lurralde aiek.

Orrela dijoalarik, zaldiz dabillen bat ikusi du. Kaxildak ez du ezkutatzeko denborarik izan. Gañera, bere zaldiak burua eta belarriak tente jarri eta irrintzi egin du.

Gizaseme ori beragana dator, *winchester* bat aurrean zearka duela. Kaxilda izutu egin da. Gazte bat da. Onela dio:

— Zer zabilta, emakumea, orren goiz eta mendi ontan?

Kaxildak, oberena egia esatea dala pentsatu du eta bere gertakizun guztiak esan dizkio: matreroak gogorrean artu eta puesto batetik mendi aietara eraman zutela, bere gizona eta semea azeri-zepoak ikusten zebiltzan bitartean; eta orain, nun dabillen ere ez dakiela.

Gazte orrek esaten dio:

— Nungoa zera?

— Ni, *estancia San Jose*'koa.

— Ez dakit nun dan, bañan Santa Cruz aldera joateko bidean ipiñiko zaitut. Ni geiena

arritzen nauena, matrero oiek emakume ezkondu bat, familiarekin dagoena, artu eta mendira ekartzea da. Ori ezin liteke barkatu. Arrapatu eta poliziari eramatea merezi luteke, kastigu on bat izan dezaten.

— Edozeñek arrapatzen ditu! Oiek ondo gordeta eta armatuta daude. Ez dago oietara nolana joaterik.

Beste galdera batzuk ere egin dizkio gazte orrek, eta Kaxildak erantzun ere bai. Gazteak esaten dio:

— Zutaz urrikaltzen naiz, emakumea. Al banu, etxeraño lagunduko nizuke. Bañan urruti dago. Bide zuzenean jarriko zaitut eta egun pare batean etxean zera. Goazemazu menti-tontor ortara, eta nora joan bear duzun erakutsiko dizut.

Mendian goiti abiatu dira. Bide zakarra eta nekosoia, arri kozkorrez betea. Gazte orrek:

— Poliki ibilli zaite, zaldia anketatik erren gelditu ez dedin. Toki zakarretan, tarteka, oñez ere ibilli bearko duzu.

Mendi-tontor ortara igo dira. Ere mu aundiak ikusten dituzte andik. Gazteak esaten dio:

— Ara an urruti iru mendi koxkor. Oietan ezkerrean dagoen artara joan bear duzu. Erreka edo ibai ttiki bat ere igaro bearko duzu. Bañan, bein mendi ortara ezkerre, beiti jetxi eta, ibai baten bazterrean, indioen *carpa* edo bizilekuak ikusiko dituzu. Andik aurrera berak lagunduko dizute, oso leialak dira eta. Nairgabe aundia ematen dit, zu bakardade ontan

utzi bearrak. Bañan ni ezin nindeke berago joan. Jaungoikoak lagundu zaizula, emakume, etxera lenbailen irixten.

— Eskerrik asko, gazte.

Bat alde batera eta bestea bestera banatu dira. Kaxildak bere artean:

— Zein ote zan gazte ori? Ez du ezer ere esan. Ori ere, polizietatik iges dabillen bat seguru aski. Itxura danak ditu. Bañan nerekin borondate ona izan du eta eskerrak berari. Orain badakit nora joan.

Kaxilda poliki-poliki dioa. Ibai ttiki ura igaro du. Zaldia askatu eta sokarekin ibai-bazterreko belarretan lotu du. Berak ere zeozer jan du. Nekatuta baitago eta gaez lorik egin gabea, etzan eta lo pixka bat egin du.

Berriz ere zaldia lotu eta aurrera. Emen ia arririk ez dago. Ibiltzeko atsegiña. Bere artean:

— Danak onelako bideak balira, laixter nintzake etxean.

Bañan mendi tartean sartu da eta dana arri kozkorra. Toki askotan oñez ibilli bear. Mendi zakarrak alde guztietan. Bat jetxi eta bestea igo.

Orrela dabillega, naastu egin da. Orain ez daki gazte arek esandako mendia zein dan. Iru baño geiago ikusten ditu. Ez daki nora jo. Berriz ere galdata dago.

Illunabarra gañean dauka eta nun gelditu ez daki. Arri kozkorra besterik ez dago. Zaldia nun edan ez dauka. Berak ere, urik gabe igaro bearko du gaua.

Zaldia askatu eta zartaka bati lotu du. Mokadu bat ere ez dauka jateko. Mendi soil legor tartean dago. Kaxilda exeri eta negarrez asi da. Badaki nolako gaua igaro bear duen, eta begirik ere itxiko ez duela. Batetik, toki txarra daukalako; eta, bestetik, leoieri beldur izugarria diotelako. Bere artean:

— Toki ederrean gelditu naiz ni! Onelako tokietan izaten dituzte leoiak beren gordelekuak. Zaldia ikusi eta ilko dute, eta gero ni ere bai.

An gelditu da Kaxilda, arri batengana arri-matuta, manta burutik bera artu eta exerita, bere ondoan arri tartean leoiaren atzapar-soñuak noiz somatuko ote dituen.

Gaua nolabait ere igaro du. Egunsentia da. Zaldiari begiratu eta kuxkurtuta dago. Emen gauak freskoak baitira. Kaxilda ere otzak dago, gau guztia exerita pasa eta gogortua.

Pentsamentuan dagoelarik, or ikusten ditu *cóndor* batzuk. Ain baju baitijoaz, egoen soñua ere entzuten du. Altxa, nora dijoazen begira jarri eta bere artean:

— Oiek dijoazen aldera joan bear dut nik ere. Oiek, ardiak diran tokira dijoaz. Jan billa dabilza.

Kaxildak zaldia lotu du eta puska guztiak ipiñi ere bai. Bañan oñez joan bear, bide zakarra dago eta. Bere oñetakoeri begiratzen diote eta ia beatza ageri zaio. Bere artean:

— Laixter oin utsik ibilliko naiz. Bai; toki ederrak daude orrela ibiltzeko.

Mendi tartean barrena dijoala, or ikusten du iturri ttiki bat. Zaldia ere, ura ikusi duenean, edan naiean asi da. Lendabizi, Kaxildak berak edan du. Gero, eskuekin arri batzuk atera eta zaldia edateko zulo bat egin du.

Beste iturri bat noiz billatuko duen ez daki eta zeozer jatea obe dala pentsatu du. Arratsean ez baitzuen ezer ere jan, urik etzeukalako. Zaldia jan gabe baitago, auleriak joko duen beldur da.

Mendi artetik atera da. Orain zabaldegi bat dauka aurrean. Arririk ez dan tokia eta ibiltzeko leguna. Belar pixka bat ere badago. Kaxildak bi aldeetara begiratzen du, zaldia jaten nun ipiñiko duen.

Gero eta belarra ugariago ikusten du. Jetxi eta askatu du zaldia. Soka luze batekin lotu ere bai. Bera, etzan eta loak artu du. Lo-alditxo bat egin eta altxa. Segituan zaldia lotu eta aurrera. Gauerako mendi koxkor oiek pasa eta beste aldera iritxi nai luke. Gazte arek esan zionez, oiek igaro ezkeru, ibai bat arkituko zuen eta bazterrean indioak.

An dijoa Kaxilda, zaldi gorriari lepoan pallakatuaz eta itzegiñez, pozez beteta, Los Andes'ko azkeneko mendi ttiki oiek igarotzera.

Cóndor aundi oiek ikusten ditu berriz ere, egun-pasa egin eta gauerako mendi aundien gallurretara dijoazela. Bere artean:

— Gazte arek emandako zuzenbidea galduta neukan. Goizean oiek erakutsi didate nora

joan. Orain ere toki beretik datoz. Oiek ondo dakite emengo berri.

Mendi ttiki oiek igaro eta bera dijoa. Ibaia ikusten du. Bereala bertan dago. Urrutitik ematen zuen baño aundiagoa da. Ur lodiak dijoaz. Kaxilda, ibai-ertzez barrena aurrera dijoa.

Alako batean, beste aldeko zartaka batean kea ikusten du. Bere artean:

— Indioak izango dira. Gazte arek bazekien toki auetako berri.

Carpa edo indioen bizilekuetara iritxi da. Bañan ibaia tartean da. Zaldi gañetik jetxi da. Indiorik ageri dan begiratzen du, bañan ez du iñor ikusten.

Illunabarra dator. Kaxilda larri da beste gau bat mendian igaro bearko ote duen eta oiuka ekin dio. Zakurrak zaunkaka asi dira eta indio gazte bat etorri zaio.

Segituan datorrela esan dio. Oiek ez dute denborarik galtzen, zaldiari tresnak ipintzen. Ezer ere gabe, *en pelo*, salto bat eta gañera. Berriz ere etorri da eta uretara. Zaldiak ibaia igeri pasa du. Kaxildari galdetzen dio:

— Zer zabilta emen?

Kaxildak bere gertakizunak esan dizkio. Indioak:

— Nerekin etorri zaite. Goazemazu aurre-rago, toki ohea da eta. Ni aurretik sartuko naiz eta zaldia kabestrotik eramango dizut. Zuk, *recado* edo *monturari* bi eskuekin eldu eta ez izutu. Eroriko baziña, al baduzu zaldiari isatsetik eldu eta berak aterako zaitu. Eta, estua-

sun batean, ni emen nago zaldiak utzi, zuregana igeri joan eta bazterrera ateratzeko.

Indioa ibaian sartu da eta Kaxildaren zaldiari eusten dio. Onek bi eskuekin eldu eta nolabait ere beste aldera atera dira. Kaxilda bustita dago eta onela dio:

— Orain zer egin bear dut nik?

— Zuretzat zeozer arropa izango da noski. Ez dezazula orregatik kezkarik eduki. Ibai au ezin liteke alde batetik bestera busti gabe pasa.

Indio, india eta ume batzuk etorri zaizkionte. An dijoa Kaxilda, dana bustita, *carpa* barrura. Arropa batzuk ekarri eta jazteko esan diote. Emen ez dago aldameneko gelara joaterik. Kaxildak danen aurrean bustiak erantzi eta legorrak jantzi bear izan ditu.

Ondo artu dute Kaxilda. Dituzten gauzarik oberenak eman dizkiote jateko. Indio gazteekin itzegiten du; bañan zarrak beren izkuntza besterik ez dakite. Izkuntza orri *tehuelche* esaten zaio.

Afaldu eta lotarako tokia ipiñi diote. Gaur indio artean lo egin bearra dauka. Oek *cama redonda* egiten dute. Askotan zakurrak ere beurekin batean.

(Lerro auek idazten ari dan onek, gauza oien berri ondo daki. Berak ere lo egin izan du indio artean, *carpa* oietako batean.)

Kaxildak, nekatuta baitzegoen, ondo lo egin du. Goizean esnatu danean, danak jeikita zuden. Bera ere altxa da eta segituan eman diote zeozer gosaltzeko.

Ondoren, ibaia pasatzen lagundu zion indio gazte ura mintzatzen zaio:

— Gaurko eguna gurekin igaro bear duzu. Arropak legortu eta itxogin-aldi bat komeni zaizu. Bigar goizean goiz biok San Jose aldera aterako gera. Nik bazter oiek ondo ezagutzen ditut. Askotan joan izan gera, *guanaquito* ttiki oiek arrapatzera.

Egualdi ederra dago. Kaxildak bere arropak legortzen jarri ditu. Or dabil indien gona aundi batekin eta eman dizkioten oñetakoekin. Zapatak puskatuta zeuzkan, eta bat urak eramana.

Pozez dago, indio oek beragatik egin dituzten alegiñak eta azaldu duten borondate onarengatik. Gañera, bigar San Jose'n eman bear duen sorpresa gogoratzen zaio eta txoratuta dago. Gau bat geiago indioekin eta goizean goiz San Jose aldera.

Egunsentian, Kaxilda eta indio gazte ori atera dira. Kaxildak zaldi berria du, ibilli atsegiñekoa. Indio gazte orrek, berarentzat oberena aukeratu du. Zaldi gorria, berriz, indioak sokatik darama.

Kaxildak ez dauka ori nunai uzteko. Matre-roen eskuetatik orrek atera baitu. Zaldi beltzak egin ziona egin balu, oraindik an zan mendizulo artan.

Zaldi beltzarekin zer gertatu zitzaion indio gazte orri esan dio, eta onek:

— Zuk, zaldi beltza mugitzen etzala ikusirik, gorria eta biekin atera bear zenuen. Zal-

di *empacador* oiek, geienetan elkar maiteak izaten dira eta ez dute bakarrik atera nai izaten.

Batzutan trote eta bestetan galope, Andresen mugetara arrimatzen ari dira. Kaxildak, *tranquera* edo ataka urruti dagoela eta alanbre gañetik pasako dirala esaten dio indioari. Gazte orrek alanbrea zanpatu du eta zaldiak saltoan beste aldera.

Orain puestotik alde xamar daude. Bera eraman zuten tokira urbiltzen ari dira. Kaxildak bere artean:

— Orain zein ote dago or?

Bertara iritxi eta zakurrak zaunkaka asi dira. Martin, Josetxo eta Nemesio atera dira. Emakume bat zaldiz ikusi dutenean, begiak ederki ernatu zaizkiote. Ezagutu eta Josetxo korrika joan da. Amari eldu eta zaldi gañetik besoetan jetxi du.

— Ama! Nun ibilli zera?

— Mendian, Josetxo! Aruntz eraman ninduten eta orain iges eginda nator.

Martiñek ere eldu dio Kaxildari. Bieri malakoak dijoazkiote begietatik.

Nemesiok ere poz aundia artu du Kaxildaren etorrerarekin.

Josetxok amari esaten dio:

— *Cerro Refugio* ori urruti al dago?

— Nola dakizute ni an egon naizela?

— Pacheco bialdu genuen, ea zerbaiten aztarrenik ateratzen zuen. Ortarako, zuk galdutako jerse bat nik billatu nuen, eta seguru giñan mendi aldera eramana ziñala.

— Nik ez nuen jerse ori galdu. Apropos utzi nuen zaldi gañetik erortzen. Banekien bateonbat alanbrada ikustera joango zala, eta, ori billatutakoan, nora eraman ninduten jakingo zenutela.

Martiñek:

— Pacheco'k mendi oietan barrena egun batzuk igaro zituen, eta, matrero baten bitartez, zu *Cerro Refugio*'n zeundela jakin ere bai. Poliziak ere jakiñaren gañean jarri genituen, eta nun ziñan esan. Bañan oiek presarik ez daukate. Oraindik ezin antolaturik dabilta, zure billa joateko. Aizu, Kaxilda: Josetxo eta irurok estanziara joan bear dugu. Emen, Nemesio eta indio gazte ori geldituko dira.

Josetxok autoa artu eta San Jose'ra joan dira. Andres, Lutxi, Alixi eta Marta ere or daude. Gautxoak ere bai, eta, oien artean, bera nun zan somatu zuen Pacheco.

Kaxildaren joan-etorriak danak batean ikasi nai dituzte, eta matreroak zer tratu eman zioten ere bai.

Kaxildak, oso nekatuta dagoela esan diote, eta oera joan nai lukela; nola eraman zuten eta matrero oiekin nun izan dan, gero esango diotela.

Matreroak Kaxilda eraman zutela bazter guztietan zabaldu zan. Eta orain, iges egin eta indio gazte batek etxera ekarri duela inguruko estanzietan jakin dutenean, danak emen datoz zerbait jakin naiean.

Kaxildak naiago luke egun batzuk oean egon, etxekoekin bakarrik, pixka bat indartu arte. Bañan beti badator bateonbat, eta daneri ondo egin bear.

Lenago lasai bizi ziran emakumeak, orain matreroak eramango ote dituzten beldur dira. Puesto edo rantxo oietan beren gizon eta aurrekin bizi diranak, ez dute puestoan bakarrik gelditu nai.

Andresen lagun bat, inguruko estanzia bateko nagusia, bere emazte eta bi alabakin etorri da, Kaxildari bixita egitera.

Kaxildarekin egon ondoren, atarian dira, Lutxi, Alixi eta Andresekin izketan. Bi neska oiek ikusi dituzte gautxoak, eta, ezagunak baitituzte, agurtzera joan dira. Berriketan ari dirala, batek onela dio:

— Matrero oiek beldurra ematen didate. Oraingoan Kaxilda, eta urrengoan zein izango ote da? Ni beñepein ez naiz etxetik bakarrik aterako. Ateratzezkerotan, *guardaespaldas* edo zerbait orrelakorekin.

— Aizu, Beatriz: nai al duzu ni zure *guardaespaldas* izatea? —esaten dio Tomasek.

— Bai; gustatuko litzaidake. Zurekin lasai ibilliko nintzake.

— Bai; nerekin zabiltzan bitartean, etzaituzte matreroak eramango. Zu eramatezkerotan, nere gorputzaren gañetik igaro bearko luteke.

Bi neskak elkarri begiratu eta algara egin dute:

— Zu, Tomas, orain ere beti bezelako xelebrea. Eta soldata, zenbat nai zenuke?

— Ni ez nintzake zu zaintzera diru-trukjoango; maitasunak zugana bultzatzen nauelako baizik.

— Egia esaten al duzu, Tomas?

— Egi-egia.

— Itz politak dituzu.

— Oraindik politagoak baditut, egunen batean entzun nai badituzu.

— Entzuteko zaletasuna izaten badut, esango dizut.

Andresi Santa Cruz'era joan bearra gertatu zaio. Denbora berean komisarioarengana joan da, Kaxildaren gertakizunak esatera: matreroeri iges egin eta egun batzutan mendian galduta ibillia dala, eta indio gazte batek etxera etortzen lagundu diola.

Komisarioak:

— Oraintxe ateratzekoak giñan beraren billa. San Julian'en iru edo lau miliko agindu zizkidaten, Río Gallegos'en ere beste ainbeste, eta egun gutxi barru *batida* bat emango genuen mendi alde oietan.

— Bai; pizkorrak zaudete zuek. Zuengatik, or inguruko emakume guztiak eramango dituzte. Gañera, mendi alde ortan ibillitakoak diotenez, matreroak nunai omen dira. Eta lasai omen daude, zuen beldurrik ez daukate eta. Orrela uzten bazaiote, laixter estanzietara jetxiko dira eta nai dituzten gauza guztiak arrapatuko dituzte.

— Guk zer egitea nai duzu, ba?

— Zuek, nun diran badakizute eta segituan beuretara joan eta astiñaldi bat eman. Ez, nai duten guztia egiten utzi.

— Orain beñepein ez gera joango.

— Ez; obe duzute orain entzuten ari zerraten *tango* polit oietakoak entzuten egon. Ez, aietara joan eta zeuen bizia arriskatu.

Andresen artaldea urtetik urtera ugaltzen ari da. Orrela gertatzen da, emeak aurrerako uzten badira eta zikiroak bakarrik frigorifikora saldu. Beste eremu batzuk artu ditu Andresek, puesto eta guzti, bañan estanziatik urbil.

Andresek, bere mutillak bakoitza bere tokian ipintzen ditu. Pacheco'ri ere lana eman dio, eta Nemesio eta biak urrutieneko puestoan, matreroak Kaxilda eraman zuten tokian. Jorje eta Marta, berriz, orain artu dituen eremu berri oietan, ango puestoan, estanziatik alde xamar. Estanzian, Martin, Josetxo, Alejandro eta Tomas geldituko dira.

EZTAIETAN

Andres ere urtetan aurrera dijoa eta bere ordezeko bat utzi nai luke. Ordezko ori Jose txo izango da, estanziako gorabera guztiak ondo dakizkiena eta Andresek begi onez ikusten duena.

Josetxo eta Alixi ezkontzera dijoaz. Jakiñaren gañean jarriak dira Kaxildaren guraso zarrak, eta Martiñenak ere bai.

On Ramon ere, ainbeste lagundutako apaiz zintzo eta jatorra, oso zartuta dago. Denbora batean baserriz baserri eta etxerik etxe daneri lagunduaz eta konseju onak emanaz ibiltzen zan apaiz agurgarri ori, orain etxe-zokoan dago, Jaunaren deiaren zai.

Josetxo eta Alixiren eztaietara ez da Euskalerritik iñor etorriko; bañan bai Bahía Blanca eta Buenos Aires'tik: Elena, Aurora, Bartolo eta Joxepantoni joango dira.

Inguruko estanzietako jabeak eta Andresen lagunak erregaloakin datoz. Oietan batzuk eztaietan izango dira.

Elena, Aurora, Bartolo eta Joxepantoni, elkarrekin abioian datoz. Josetxo bera joan zaio-
te billa eta San Jose'ra eraman ditu.

Bartolo eta Joxepantoni, beñere Patago-
nia'n izan gabeak, emengo eremu izugarriak iku-
si eta arrituta daude.

Danak beren erregaloekin etorri dira. Gau-
txoak ere al dutena egin dute beren aldetik.

Etorri berri oiek or dabilta San Jose in-
guruak ikusten. Elena bakar-bakarrik dabil, eta
Tomas eta Nemesiok txurliatzeko gogoia dau-
kate. Tomasek:

— Nola ez duzu zure gizona ekarri, Elena?

— Nere gizonak ez dauka ibiltzeko gogo-
rik. Gañera, abioiak kalte egiten dio. Ez bai-
tauka osasun ona.

— Nola, ba, Elena, orrenbeste denboran
ezkongai egon eta miñez dagoen gizon batekin
ezkondu zifan?

— Min zeukanik ez nekielako.

— Eta zer modu ezkonduen bizimodua?

— Ezkonduen bizimoduak, lendabiziko egun
eztitsuak igaro ezkeru, gauza partikularrik ez
dauka.

Nemesiok:

— Orrekin zer esan nai duzu? Egun atse-
giñak gutxi irauten dutela?

— Bai. Jaungoikoak saria aurretik ematen
du, artu nai dutenentzako. Bañan ori, gero or-
daintzeko izaten da.

Tomasek:

— Nola ordaintzen da ori?

— Sakrifizio, sufrimentu eta naigabe asko-
rekin.

— Orduan obe dugu, Nemesio, zorretan
sartu gabe, gauden bezela egon.

— Nik uste, bai.

Elenak:

— Bi mutilzar malizioso ederrak zaudete
zuek. Emen zatozte neregana inoxente itxurak
egiten. Bañan ezagutzen zaituztet. Azeri zar
batek baño malizi eta pikardi geiago daukazute
zuek, naiz batek eta naiz besteak.

Elenak berriz ere:

— Aizu, Nemesio: Adela eskumuñak eman
dizkit zuretzat.

— Eskerrik asko. Eta zer dio?

— Antxe ura bere dendarekin eta zutaz
oroituaz. Berak dionez, zu ezagutu ezkerro mai-
teminduta dago eta gau askotan ezin du lorik
egin.

Nemesiok:

— Gaixoa! Pena ematen dit emakume ba-
tek neregatik loa galtzeak. Bañan zuk, Elena,
badakizu ez naizela emakume orrengana joango.
Lenago ere esan nizun zergatik. Esan bear dio-
zu, alperrikako ametsik gabe, lo lasai egiteko.

Estancia San Jose'n mobimentu aundiak di-
ra. Eztaietako eguna gañean dute eta joan-eto-
rri aundiak dabilta.

Gautxoak ere joan bear dute eta arropa be-
rriak egin dituzte. Oiek, ain gutxitan jazten di-
tuzten traje oietakoak jantzi bearra daukate.

Eta, lepoan ibiltzen duten pañuelo aundiaren tokian. korbata jarri bear.

Andresek danak eramango lituzke. Bañan estanzian norbait bear da eta Alejandro eta Pacheco geldituko dira. Oeri bazkari on bat utziko diote.

Elenak eta Aurorak emakumeak antolatuko dituzte. Gero gautxoengana joango dira, ea doctore jantzi diran ikustera.

Marta ere, Jorjeren emaztea, gautxoen antzekoa da; mendian jaio eta mendian bizitakoa, eta orrelako boda batean beiñere izan gabea.

Eskerrak Elenak apainketarako bear diran gauzarik geienak ekarri dituela. Bera lan ortan oituta baitago, emakume guztiak orraztu eta txukundu ditu.

Egun aundi ori iritxi da. Danak jeiki eta antolatzen ari dira.

Josetxo, zer egualdi dagoen begiratzera aterra da. Itxura ona dauka. Gautxoak argiak piztuta dauzkatela ikusten du. *Mate* artzen ari dirala badaki, eta, goizero gautxoekin *mate* artzeko oitura baitauka, an dijoa beurengana. Exeri eta lasai dago.

Kaxilda, Josetxo falta dala konturatu da eta onela dio:

— Apustu egingo nuke, gure mutil ori *mate* artzera joan dala. Orrek ditu gibelak! Joan zaite, Martin, eta aurrean ekarri zazu. Berandu egingo zaigu bestela.

Aitak deitu du eta joan da Josetxo. Amak esaten dio:

— Ori duk lasaitasuna, ori! Laixter atera bear eta *mate* artzen!

— Ni bereala jantzita nago. Zuek zerate beti arrastaka ibiltzen zeratenak.

Emakumeak jantzita daude. Elena eta Aurora, gautxoak nola diran ikustera dijoaz. Tomasek:

— Elena, korbata edo lepoko trapu-puxka au ipiñiko al didazu?

Elena korbata ipintzen asi zaio, bañan Tomas ez da geldirik egoten. Elenak onela dio:

— Geldirik zaude, gizona! Zer da berriz au onelakoa?

Nemesiok:

— Orri ori jartzea, motxal bati lazoa jartzea bezela da. Ez al dakizu, ba, au ere mendian jaioa dala eta lepoa lasai nai duela?

Tomasek:

— Elena, ezin al diteke ori bolsilloan eraman eta, elizara baño len, bertan ipiñi?

— Nola asiko naiz, ba, eliza-atarian lotsagarri zuri korbata jazten? Egun batekoarengatik etzera itoko.

— Ez; bañan ez da nik nai orduko igaroko gaurko eguna.

Auzokoak etortzen asi dira. Laixter atera bear dute. Gautxoak ere atarian dira, beren korbata eta guzti, errira joateko prest. Etxean gelditu bear dutenak ere, Alejandro eta Pacheco, begira daude.

Andres eta Kaxilda dira aitautxi eta amautxi. Andres, Kaxilda, Josetxo eta Alixi aurretik atera dira; ondotik, beste guztiak.

Santa Cruz'era iritxi eta segituan elizara. Apaiza etorri da. *Patrifilioak* berealaxe egin ditu eta Josetxo eta Alixi ezkondata daude.

Binaka atera dira: Tomas Elenarekin eta Nemesio Aurorarekin. Tomas, bazter guztietara begira dioa, ia geldituan, eta Elenak besotik tira egiten dio.

Elizatik ateratakoan, argazki edo erretratoak. Gero, ezkonberrieri zorionak opa dizkiote.

Bazkaltzera abiatu dira. Tomas, Elena, Nemesio eta Aurora elkarrekin dijoaz. Elenak onela dio:

— Aizu, Tomas: ezagun da bakan edo beñere elizara etortzen etzerala.

— Zergatik, ba?

— Sarreran eta ateratzerakoan, bazter guztietara begira eta ezin karreatu. Edozeñek antzemango zion.

— San Jose'tik oneraño nola etorriko naiz, ba?

— Ori ala da. Bañan zure eztaietara noiz etorri bear dugu?

— Nere eztaietara ez dut uste iñor etorriko danik.

— Zer ba?

— Ezkontza orrek ere baditu bere kontuak: elizako buelta ori, apaizak galdetzen dituenak erantzun, fotoak dirala eta abar. Ni,

gauza oietarako oso lotsatia naiz eta mutilzar gelditu bearko dut.

Bazkaldu dute. Arratsaldean, ezkonberriak, Bartolo eta Joxepantoni, Elena eta Aurorak, abioia artuko dute, Buenos Aires'era joateko.

Gaua bertan igaro eta Josetxo eta Alixi Bahía Blanca'ra, Elenaren etxera, joango dira. Gero, andik Mar de Plata'ra. Urrengo saltoa, Chaco aldera. Gero, Paraguay. Andresen anai bat or dauka Alixik eta ura ikustera joango dira. Eta, buelta ori egin ondoren, berriz ere San Jose'ra.

Emen amaitzen dira Martin, Kaxilda eta Josetxoren gertaerak.

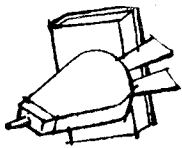
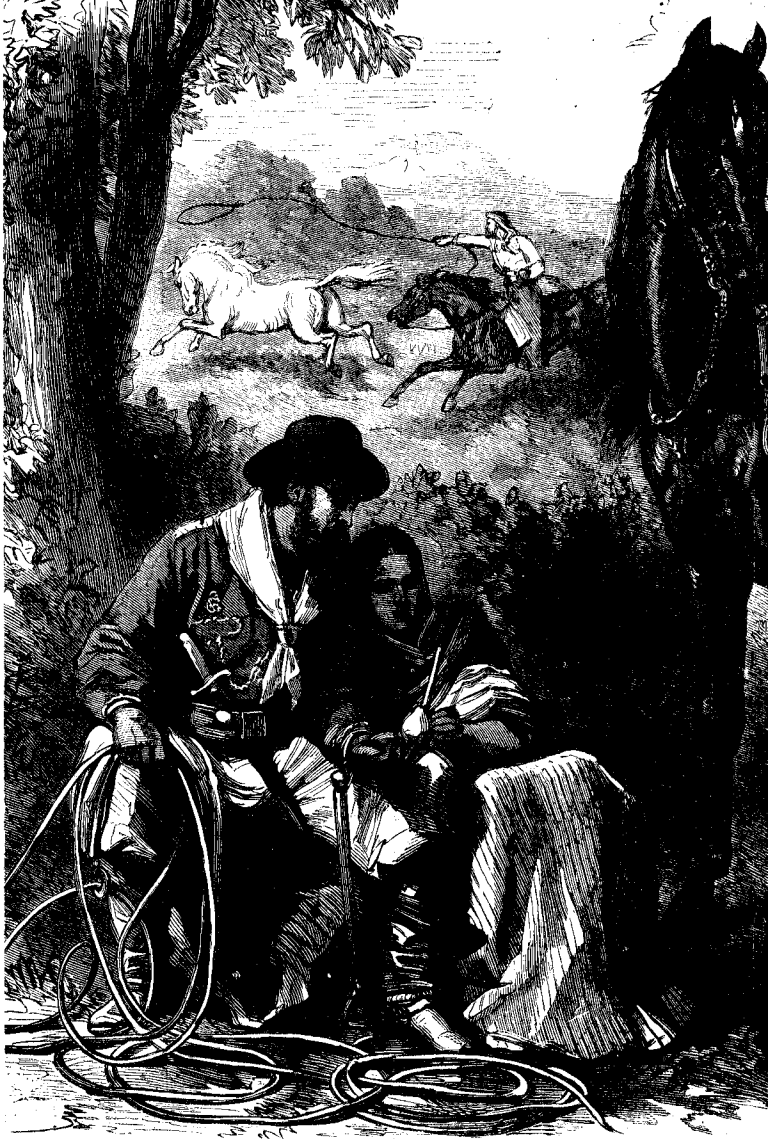
ORAINDAÑOKO LIBURUAK

1. R. Artola: Sagardoaren Graziya (*Aitua*).
2. M. Soroa: Gabon, Au ostatubal, Anton Kaiku (*Aitua*).
3. F. Apalategi: Euskal mutillak armetan, I. (*Aitua*).
4. Pepe Artola: Ustez laguna detan. (*Aitua*).
5. P. M. Urruzuno: Euskalerritik zerura. (*Aitua*).
6. T. Alzaga: Ramuntxo. (*Aitua*).
7. R. Azkarate: Galtzaundi. (*Aitua*).
8. A. Apaolaza: Patxiko Txerren. (*Aitua*).
9. B. Iraola: Oroitzak. (*Aitua*).
10. Errege eguneko bertso sayoa. (*Aitua*).
11. P. Larzabal: Bordaxuri. (*Aitua*).
12. Bilintx: Bertso ta lan guziak. (*Aitua*).
13. M. Izeta: Dirua galgarri. (*Aitua*).
14. P. Larzabal: Iru ziren. (*Aitua*).
15. Ezkontza galdutako bertsoak, I. (*Aitua*).
16. A. M.ª Zabala: Gabon gau bat. (*Aitua*).
17. A. M.ª Labayen: Malentxo alargun! (*Aitua*).
- 18-19. A. Zavala: Txirrita. (*Aitua*).
20. F. Goñi: Lurdesko gertaerak. (*Aitua*).
21. P. Larzabal: Herriko bozak. (*Aitua*).
22. Bertsolarien txapelketa (30-XII-1962). (*Aitua*)
23. Aizkolariak. (*Aitua*).
24. F. Imaz: Bertso guziak. (*Aitua*).

25. *A. P. Iturriaga*: Jolasak. (*Aitua*).
26. *A. M.ª Zabala, A. Larraitz, Mir*: Periyaren zala-partak. (*Aitua*).
27. Azpeitiko Premiyoaren bertsoak. (*Aitua*).
28. *B. A. Mogel*: Ipui onak. (*Aitua*).
29. *T. Alzaga*: Burruntziya. (*Aitua*).
30. *G. Anduaga*: Egunsentiko txoria. (*Aitua*).
31. *M. Soroa*: Baratzen. (*Aitua*).
32. *M. Elicegui, A. Zavala*: Pello Errotaren bizitza. (*Aitua*).
33. *M. Elizegui, A. Zavala*: Pello Errotak jarritako bertsoak. (*Aitua*).
34. *P. Larzabal*: Senpere-n gertatua. (*Aitua*).
- 35-36. *J. V. de Echagaray*: Festara.
37. *A. Cardaberaz*: Euskeraren berri onak. (*Aitua*).
38. *S. Salaverria*: Neronek tirako nizkin. (*Aitua*).
39. *Bertsolariak*: Amar urteko bertso-paperak. (*Aitua*).
- 40-41. *J. R. Zubillaga*: Lardasketa. (*Aitua*).
42. *Uztapide*: Noizbait. (*Aitua*).
43. Bertsolari-txapelketa. (1-I-1965). (*Aitua*).
44. *P. Larzabal*: Hilla esposatu. (*Aitua*).
- 45-46. *J. M. Satrustegui*: Bordel bertsolaria. (*Aitua*).
47. *P. M. Urruzuno*: Iru ziri. (*Aitua*).
48. *P. Barrutia, Sor Luisa, X. Munibe*: Teatro zaarra. (*Aitua*).
- 49-50. *A. Zavala*: Pello Errotaren itzala. (*Aitua*).
51. *P. M. Urruzuno*: Ur-zale baten ipuiak. (*Aitua*).
- 52-53. *G. Anduaga*: Bertso-bilduma.
54. *A. Zavala*: Pernando Amezketarra bertsolaria. (*Aitua*).
55. *Basarri*: Laugarren txinpartak. (*Aitua*).
56. *A. Zavala*: Udarregi bertsolaria. (*Aitua*).
- 57-58. *C. Beobide*: Asis'ko Lorea. (*Aitua*).
59. *A. Zavala*: Axentxio Txanka bertsolaria.
60. *A. Zavala*: Errikotxia, Itxaspe ta beste zenbait bertsolari. (*Aitua*).
61. *A. Zavala*: Gaztelu bertsolaria.
62. *A. Zavala*: Zarautz'ko Zaldubi bertsolaria.
- 63-64. *A. Zavala*: Juan eta Pello Zabaleta bertsolariak.
65. *J. M. Satrustegui*: Luzaide'ko kantiak. (*Aitua*).
66. *A. Zavala*: Iru bertsolari. (*Aitua*).
67. Bertsolari-txapelketa (11-VI-1967). (*Aitua*).
- 68-69-70. *A. Zavala*: Alzo'ko Imaz bertsolaria.
- 71-72. *A. Iturriaga*: Ipuiak.
73. *A. Zavala*: Iru anai bertsolari. (*Aitua*).

- 74-75. *A. Zavala*: Errenteria'ko bertsolari zaarrak.
76. *A. Zavala*: Alza'ko bertsolari zaarrak.
- 77-78. *A. Zavala*: Paulo Yanzi ta bere lagunen bertsoak. (*Aitua*.)
- 79-80-81. *A. Zavala*: Lexo bertsolaria.
82. *A. Zavala*: Juan Maria Zubizarreta bertsolaria. (*Aitua*.)
83. *A. Zavala*: Motza, Zulaika ta Ugalde bertsolariak. (*Aitua*.)
84. *M. Matxain*: Uste gabeen.
85. *Xalbador*: Ezin bertzean. (*Aitua*.)
- 86-87. *A. Zavala*: F. Iturzaeta bertsolaria.
- 88-89-90. *A. Zavala*: Xenpelar bertsolaria. (*Aitua*.)
91. *A. Zavala*: Txapel bertsolaria. (*Aitua*.)
92. *I. Alkain*. - *A. Zavala*: Alkain aita-semeak.
93. *A. Zavala*: Zubeltzu ta Saikola bertsolariak.
94. *A. Zavala*: Atano ta Estrada bertsolariak. (*Aitua*.)
- 95-96. *A. Zavala*: Azkoitia'ko zenbait bertsolari.
97. *A. Zavala*: Bidasoa aldeko bost bertsolari. (*Aitua*.)
- 98-99. *Inozentzio Olea*: Goierriko lorak.
100. *Manuel Lasarte*: Bertso-mordoxka. (*Aitua*.)
- 101-102. *A. Zavala*: Txirritaren bertsoak. I. (*Aitua*.)
- 103-104. *A. Zavala*: Txirritaren bertsoak. II. (*Aitua*.)
105. *José Inazio Etxeberria*: Mendi-gañetik.
106. *A. Zavala*: Pastor Izuela. - Ezkioko ta Segurako itxuak. (*Aitua*.)
107. *A. Zavala*: Zepai bertsolaria. (*Aitua*.)
108. *Mattin*: Ahal dena. (*Aitua*.)
- 109-110. *P. Lafitte*: Mañex Etchamendy bertsolaria.
111. *Bertsolariak*: Xenpelar-aria, 1972. (*Aitua*.)
112. *Basarri*: Sortu zaizkidanak.
113. *P. M. Urruzuno*: Sasiletrau baten ziria.
114. *A. Zavala*: Kaskazuri bertsolaria.
115. *A. Zavala*: Larraburu, Lexoti ta Balentin bertsolariak. (*Aitua*.)
116. *A. Zavala*: Oiartzungo bost bertsolari. (*Aitua*.)
- 117-118. *Balendin Enbeita*: Nere apurra.
119. *A. Zavala*: Oiartzungo beste lau bertsolari. (*Aitua*.)
- 120-121-122. *A. Zavala*: Mendaro Txirristaka.
- 123-124-125. *A. Zavala*: Zapirain anaiak.
126. *A. Zavala*: Ustu ezin zan ganbara.
127. *M. Arozamena*: Nere aldia.
128. *A. Zavala*: Amodiozko penak bertso berrietan.

129. *A. Zavala*: Afrika'ko gerra (1859-1860).
130. *A. Zavala*: Patxi Erauskin bertsolaria (I).
131. *A. Zavala*: Patxi Erauskin bertsolaria (II).
132. *A. Zavala*: Patxi Erauskin bertsolaria (III).
133. *A. Zavala*: Arrantzaleen bizitza.
134. *J. M. Arrizabalo* - *A. Zavala*: Baso-mutillak.
135. *A. Zavala*: Jaioak bizi nai.
136. *A. Zavala*: Noe'ren ontzia.
- 137-138. *Ataño*: Txantxangorri kantaria.
139. *A. Zavala*: Soldaduzkako bertsoak.
140. *A. Zavala*: Nekazariak bai miseriak.
141. *Bertsolariak*: Bertsolari-Txapelketa Nagusia (Donostia, 1980-I-6).
142. *A. Zavala*: Txabolategi, Elkoro eta Leunda bertsolariak.
143. *J. J. Irazusta*: Nork bere bidea (I).
144. *J. J. Irazusta*: Nork bere bidea (II).
145. *J. J. Irazusta*: Nork bere bidea (III).

AUSPOA
LIBURUTEGIA